

Keresztény isteni tisztelet.

Unitárius templomszentelési beszéd.

(Newport, Rhode Island, július 27-én 1836).

Ján. 4: 23, 24. Eljő az óra és az most vagyon, mikor az igaz imádók imádják az Atyát lélekben és igazságban; mert az Atya ilyeneket keres, kik őtet imádják. Az Isten lélek; és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.

Egy épületnek isteni tisztelet helyéül való felavatási ünnepélye a hála és öröm kiváló tárgya. Még ha ezen ünnepélyt tőlünk különböző nézetű keresztények rendezik: akkor is lelki gyönyört kell abban találnunk; mert fel kell tennünk, hogy felebarátaink, a kiket az igazságról és kötelességről való meggyőződésük a vallásos szertartásokat illetőleg tőlünk elkülönözni kényszerít, azokra éppen oly nagy súlyt fektetnek mint mi; és ennek azon gondolatra kell minket vezetnie, hogy a keresztény vallás ugyannyira „Istennnek ereje az idvességre“, annak igazságai oly világosak és épületesek, hogy tisztító befolyásukat a téves nézetek daczára is, a Krisztust elismerő és az ő tanításait követő minden felekezet kisebb nagyobb mértékben érzi. Örömünkre kell szolgálnia annak a gondolatnak, hogy az Istent egy felekezet sem monopolizálhatja: hogy az ő szelleme mindenütt jelen van; hogy a vallás gyökérszájai az emberi lélekben levén megfogantozva, annyi téves felfogás között is élhet és virágozhatik; hogy az igazságot és jámborságot épp oly kevéssé lehet egy templomhoz kötni, mint a nap fényét egy szobába zárni; hogy a forma, név- és hitbeli számos különbségek mellett is, Isten kedvesen veszi a mi tiszteletünket és lélekben mindnyájan ő hozzá emelkedhetünk.

Szokásban van korunkban a társadalmi élet különböző céljaira, a törvénykezés és kormányzás, a tudományok és művészetek számára pompás épületeket emelni; de bármily fontosak legyenek is mindezek, még sem ezek a legnemesebb érdekük. Az ember legfelségesebb viszonyai nem a politikai, nem a földi és érzéki viszonyok. Minket nem elégit ki a természet tanulmányozása és meghódítása, a polgári rend megállapítása s lelkünk oly ismeretekkel való felruházása, a melyek csak külső életünk széppé és kényelmessé tételének megannyi eszközei. Szükségeink mélyebben, erőink és hajlmaink távolabb gyökereznek, mint a külső világban. Mi Istentől származunk. Legszorosabb viszonyunk az Istenhez való viszony és csak teremtőnk megismerésében találhatunk békét és kielégítést. Az ember dicsőségét vagy valódi rendeltetését nem azok a nagyszerű épületek jelölik, melyeket a műépítészet földi célokra emelt. Egy kicsiny templom ég felé emelkedő szerény tornya hangosabban beszél az ember természetéről, méltóságáról s rendeltetéséről, mint Göröghonnak és Rómának minden köoszlopai és boltivei, mint Ázsia mauzoleumai vagy Egyiptom gúlái. Nem illő-e tehát a hála és öröm hozzánk, midőn egy hajlék az Isten tiszteletére rendeltetik?

A hajlék, melybe most öszszegyültünk, nem egészen új, sőt falai régebbiek mint a legidősebb közöttünk. De oly nagy változásokon ment keresztül, hogy ha azok, a kik alapját letették, a földre visszatérnének, alig ismernének rá egykori munkájokra. E mellett egy új vallást követő gyülekezet birtokába jutván, a jelen templom-szentelési ünnepélynek megvan a maga értelme. Czéлом beszédemben megmutatni, hogy hálával és örömmel kell e hajlékba lépnünk: először azért, mert ez a szó legáltalánosabb értelmében véve, isteni tiszteletre van rendelve: és másodszor azért, mert éppen unitárius isteni tisztelet helyéül szolgál. Beszédemet néhány személyemet és a helyet illető észrevétellel zárom be, a mi — hiszem — meg lesz engedve egy olyan egyénnek, a ki e szigeten született és neveltetett fel, a kinek szivét a helyi érdekek igen közélről érintik, és a kinek lelke előtt a múlt idők emlékei megújulnak most, midőn hosszú távollét után ismét azon falak közt áll, a hol gyermekkorában oly édes volt ülnie, és a hol ifju keble némely legelső benyomásait nyerte.

I.

Hálával és örömmel kell ehajlékba lépniünk, mivel Isten tiszteletére van rendelve. E hajlék célja, hogy falai között az emberek öszszegyülvén, bémutassák Istennek lelkek vallásos hódolatát; kifejezzék és megszilárdítsák kegyérzelmeiket, szeretetöket, hálájokat és bizalmukat; hogy itt égi ihletést keressenek és találjanak; hogy megtanulják az Isten akaratját s magokat az Isten előtt kedves erényeknek szenteljék. Ez a hajlék az Isten dicsőségére van emelve; arra van emelve, hogy a nagy mindenséghez hasonlóan az ő dicséretét szólja, s legyen az Isten lényének, tökélyének és hatalmának emlékoszlopa. Az Isten tisztelete az ember legfelségesebb rendeltetése; mert a legszebb tehetségeknek a legfelségesebb tárgygyal való foglalkozására szolgál. Sokat kell köszönnünk Istennek; de semmit sem inkább, mint azt az erőt, mely az ő megismerésére és imádására vezet. A teremtmények öszszege dicső látvány; de van a mi lelkünk és szivünk előtt még dicsőbb, és ez a teremtő. Van valami isteni azon tehetségekben, a melyek képesekké tesznek minket arra, hogy a látható világot tanulmányozzuk és azt akaratunk, kényelmünk és élvezetünkre felhasználjuk; de sokkal istenibb az a tehetség, melylyel a láthatatlant kereshetjük, magunkat a véges és változó dolgoktól függetlenekké tehetjük, és felemelkedhetünk a végetlenhez és örökkévalóhoz. Szép dolog, hogy a földet és tengert, a szeleket és tüzet, a napot és csillagokat szolgálóinkká tehetjük; de mennyivel szebb, hogy azokat szellemi szükségünk kielégítésére felhasználhatjuk, hogy égi igazságok tanítóivá, nálunknál dicsőbb lényhez való vezérekké, az ember és teremtője közötti egyesülés kapcsaivá tehetjük.

Voltak, a kik az istentisztelet becsét kisebbíteni akarták, úgy tüntetvén fel azt, mint egy önkényes és természetellenes intézményt, mint önző célokra szolgáló emberi találmányt. Ha időm volna, örömet megczáfolnám ezt az álbölcsekedést, megismertetvén veletek az emberi természetet, megmutatván, hogy ez a vallással minden elveire és szükségeire nézve elválhatlanul össze van kötve. De csak egynehány, a történetből vett megjegyzéssel felelhetek az ellenvetésre. A történelem tanúsága szerint csakugyan voltak korszakok, melyekben a vallási elv befolyása

megszűntnek látszott lenni; de ez megtörtént más nagy elvekkel is, a melyek fajunk bizonyos fokozatán néha szintén eltűnnek. Vannak a társadalomnak bizonyos állapotai, a melyekben az ismeretek utáni vágy mintegy kihaltnak látszik az emberek között és ezek századokon át a baromi tudatlanságnak adják át magokat. Vannak államok, a melyeknél a jobb sors keresése vágyának egyetlen jelét sem lehet feltalálni, és a társadalom hosszú időn át mozdulatlan állapotban marad. Vannak mások, a melyeknél a szülői érzés is annyira el van tompulva, hogy az újszülött gyermeket vízbe vetik vagy a zivatarnak kiteszik. Hasonlóan a vallási elv is bizonyos korszakokban alig felismerhető; de azért nincs elveszve. Egy elvnek sincs egyetemesebb nyilvánulása. A legsötétebb korszakokban fel lehet találni egy felsőbb erő sejtelmét. Az ember érzi, hogy van egy felette álló lény és ezen lényhez köti mindazt, a mi az ő kezdetleges felfogása szerint nagy és tiszteletreméltó. Azon országokban, hol az építészet ismeretlen volt, az emberek méltóságteljes fát vagy kősziklaüreget választottak az isteni tisztelet helyéül, és midőn az építészet feltűnt, az Istennek épült templomok voltak emlékjelei. Mielőtt a betűket feltalálták, már himnuszokat szerkesztettek az istenség dicsőítésére és a zenéről okunk van feltenni, hogy az a vallás szülötte. A zene a maga kezdetleges állapotában az embernek egy láthatatlan erő iránti félelmét, vágyát, reményét, háláját és magasztalását fejezte ki. Azt mondd nekem, kétkedő barátom, hogy a vallás a papság találmánya. Hát a papság hogy származott? Mi adott annak hatalmat? Miért hogy a hajdankori törvényhozó a törvényeket az istenektől vettnek állította lenni? Jellemző az a tény, hogy az emberiség legrégebb vezérei az égtől várták a földi intézmények biztosítását és megszilárdítását, s kénytelenek voltak az emberekhez az embereknél felsőbb rendű valóságok nevében szólni. A vallás őszibb és szilárdabb alapja a társadalomnak, mint a kormányzat. A míveltséget ennek köszönhetjük. A leghatalmasabb birodalmakat ez teremtette; és az emberek mégis kérdésbe teszik, ha vajjon a vallás eleme-e, alapelve-e az emberi természetnek!

A hajdankorban, mielőtt a tudomány hajnala felelevenült volna, az emberek mindenben, a mi érzékeikre rendkívülileg hatott, az istenség közvetlen nyilatkozatát látták. A vad népek előtt

a mennydörgés betűszerinti értelemben az Isten szava, a villám az ő nyila és a szélvész az ő lehelete volt. Minden szokatlan eseményt csudának tartottak, s úgy tekintették azokat, mint égből származó ígéretek a jóért vagy mint fenyegetéseket a gonoszért. Ezek a kezdetleges felfogások elenyésztek a tudomány világa előtt, a mely változhatatlan törvényeket és a természetnek állandó rendjét tanítja. De ezekben a törvényekben, ebben a rendben a vallási elv még számosabb és erősebb bizonyítékokat talál az Istent illetőleg, mint a vad népek találtak az ő csudáikban. A mennydörgésnél és szélvésznél korunkban hangosabban hirdetik az istenséget az ő munkái, a melyek utolérhetetlen bölcseséget, zavartalan összhangot s helyes czélt mutatnak ott is, a hol az emberek egykor csak zürzavart és rendetlenséget láttak. Korunkban méltán elmondhatjuk, hogy az isteni tisztelet alapja saját természetünkben van letéve, mivel természetünknek ezen kimivelése által közelebb jutottunk a külső világ által kijelentett Istenhez. A fellegek, melyek egykor a teremtett világ felett lebegtek, szétoszlottak. Az ég és föld, a fűszál és az ember, mióta a tudomány azokat kifürkészte, hangosabban szólnak Isten mellett, mint valaha. Most az Isten ujjaira ismerünk ott is, a hol egykor a miveletlen emberiség nem volt képes azt felfedezni. S a tudomány haladásának nemcsak azt köszönhetjük, hogy a vallás mélyebb és erősebb alapot vert szivünkben. A művészet és ipar a magok folytonos fejlődésökkel megtanítván minket arra, hogy miként fordíthatjuk az Isten műveit saját hasznunkra, miként szerezhetünk magunknak azok által több kényelmet, s miként kevesbithetjük vagy kerülhetjük ki az emberi szenvedéseket, ezáltal egyszersmind új bizonyítványait szolgáltatják nekünk a teremtő jóságának. Továbbá a társadalom fejlődése is új erőt és bűbajt kölcsönzött az emberi természetben nyilvánuló szép érzetének s ennek következtében az Isten teremtménye sokkal vonzóbb és felségesebb mű lett, mint a minőnek egykor elődeink tartották. Mindezek felett az emberi nem fejlődésével folyton gyarapuló erkölcsi fogékonyság, a finomult és megtisztult érzések megannyi új képességei a vallásnak. Természetünk szüntelen új szerveket fejt ki magában az Isten felfogására és megismerésére nézve. Az emberi nem a maga fensőbb czélokra fejlődésével nem válhatik meg a vallástól, mint a

hogy megválí a kényelmesebb lakásért a fák oduitól s a kőszikla üregeitől; a hitet nem vetkezheti le senki, bármily bölcsesé legyen is; a hit nem szállhat tova az értelem gyarapodásával, mint köd a nap sugarai előtt. Ellenkezőleg, a felvilágosult lélek előtt a vallás új és magasztosabb alakban tűnik fel. Az Isten, kit a miveletlen ember egy helyhez kötött és gyámság alatt tartott, az ismeretek fejlődésével hovatovább mind magasabb trónra emelkedik és hatalmasabb kormánypálczához jut. A lélek, azon arányban, a mint tehetségei szélesbülnek, hajlamai finomodnak, az istenségnek mind dicsőbb jellegét ismeri fel önmagában, annak szellemiségét saját szellemi és erkölcsi erejéből jobban megismeri és neki bensőbb isteni tisztelettel adózik. Ily erős alapon nyugszik az isteni tisztelet az ember természetében. Megtámadhatjuk s okokkal ostromolhatjuk azt, de könnyebb a világegyetem törvényeit felforgatni, könnyebb a napot pályafutásában megzavarni, mint az Isten eszméjét az emberi lélekből kitörölni, mint tiszteletét a földről száműzni. Minden más szükségünk lényegtelenek. Állati szükségünk időhöz kötöttek és a testtel megszűnnek. Az Isten utáni vágy a leghatalmasabb. A lélek, a szellem a maga forrása felé tör. Ez csak a tökéletes lélekben, csak a végtelen szellemben található kielégítetést. Az isteni tisztelet tulélt minden forradalmat. Megvesztegetve, lealacsonyítva, megtámadva, mégis él, mert halhatatlan mint tárgya; halhatatlan, mint a lélek, a melyből ég felé emelkedik.

Örülünk annakokáért e hajlékban, mely isteni tiszteletre van szentelve; ennél felségesebb rendeltetése nem lehet. Az egeknek egei nem bírnak dicsőbb elhivatással, nem adhatnak magasabb örömöket. A világegyetemnek nincs magasztosabb műve. Ennek főkötelessége az Istenről beszélni. A nap az állati és növényi életnek számtalan nemeit híván életre, nem gyakorol ahoz hasonlítható befolyást, mint az, a mely az emberi lelket kegyességre ébresztvén, az Isten dicsőségének képmásává, hirdetőjévé teszi.

II.

Szólottam a legártatlanabb értelemben vett isteni tiszteletről. Előadtam, hogy tekintve azt, hogy e hajlék isteni tiszteletre van rendelve, hálával és örömmel kell abba belépnünk; de érintetlen hagytam azon különös forma tárgyalását, a melyben itt Isten imá-

dandó lesz. Most már tovább megyek s megmutatom, hogy az itt gyakorlandó különös isteni tiszteletet tekintve, ez alkalom szintén kegyes örömökre lelkesít. Nem szükség mondanom, hogy jóllehet a vallási elv az ember természetéhez tartozik, mindazáltal nem nyilatkozik mindig ugyanazon formában. Ha az emberiség megegyezett is az Isten ismeretében, az ő előtte kedves tisztelet módjában nem egyezett meg. Valóban, kikerülhetetlennek látszik, hogy az emberek, kik a gondolat minden tárgyaira nézve oly különböző ítéleteket formálhatnak magoknak, különböző fogalmakat képezzenek magoknak a láthatlan, végetlen és kifürkészhetlen Istent és az ő tiszteletése módját illetőleg is. A nézetegység sehol sem található, legkevésbé várható pedig a vallásban. Hogyan lehetne gondolni is, hogy az emberek, a kiknek képessége és miveltsége oly különböző, a kik oly különböző iskolákban nevedtek fel s az életben annyi megpróbáltatáson, külső és belső küzdelmen mennek át, eredetöket és rendeltetésöket, az Istent s jövő életet illetőleg ugyanazon eredményhez jussanak. Következőleg a vallás megszámlálhatlan formákat vett magára, a melyek közül némelyek teljesen méltatlanok a felséges tárgyhoz. Az istenség nagy eszméje gyakran az ember önző vágyai, reményei és félelmeinek esett áldozatul és ezek azt annyira elhomályosították, hogy tisztító erejéből vajmi kevés maradt meg. Az embert szükségéinek érzetében, bűnös voltának öntudatában, kitétetve a szenvedéseknek, és főleg a természet megázó jelenségeitől megdöbbenve, félelem és rettegés fogta el azon láthatlan és ellenállhatlan hatalom előtt, a melytől magát körülvéttve lenni látta. Innen az istenitisztelet főcélja az volt, hogy az Isten haragját megengesztelje s annak jóindulatát magának biztossítsa. Ezért az isteni tisztelet igen sokszor nem volt egyéb, mint üres szertartás, az aljas kegyvadászatnak nyilvánulása, különböző ajándékoknak és áldozatoknak bemutatása. Innen van az is, hogy az isteni tiszteletet egyesek és népek gyakran csak arra használták, hogy általa a mindenhatót saját érdekeiknek és céljaiknak megnyerjék, s nem arra, hogy a lélekben a végetlen nagyság, jószág, igazság és szentség iránt kegyes, felemelő, örömteljes és gyermeki érzéseket ébresztszenek fel. Magában a kereszténységben is az emberi gyarlóság nem kis mértékben elferdítette az Isten eszméjét. A félelem és önzés az isteni tisztelet engesztelő áldozattá

súlyasztette alá, melynek célja az embernek Istentől való rette-
gését enyhíteni s számára a jövő életet biztosítani. Mindenik fele-
kezet bevitte a maga vallásába a maga tökélytelenségét is. Közü-
lünk senki sem dicsekedhetik avval, hogy e hibáztatás alól kivé-
telt érdemel. Hogy ez a hajlék egy egészen tökéletes, minden hi-
bától és tévedéstől ment isteni tiszteletre lenne rendelve, hasonló-
képpen nem állithatjuk. De én azt hiszem, hogy a társadalom és
kereszténység fejlődésével az istenségről tisztább fogalmak jöttek
létre s nem titkolhatom el abbeli meggyőződésemet, hogy az Is-
tenről és az ő tisztelése módjáról való azon nézetek, a melyeknek
hirdetésére e hajlék rendelve van, annyira megtisztultak s annyira
felvilágosultak, hogy teljesen igazolják falai között támadó hála- és
örömmérzéseinket.

Ez a hajlék nem azért építettett, hogy akár a mult idők,
akár a jelen korszak babonáit megörökítse. Ez a hajlék nem azért
építettett, hogy az ide jövő kegyes lelkek folytonosan jajveszékel-
jenek vagy a magok vagy a mások tévedései felett. Ez a hajlék
az igazság terjesztésére építettett; építettett abban a
hitben, hogy az egyház magába újabb világosság és újabb
tisztaság felölelésére van rendelve; építettett abban a
reményben, hogy az emberiségre egy boldogabb és szentebb kor
várakozik. Ha itt körüljártatom szemeimet, egyet sem látok az is-
tenséget ábrázoló azon alakok közül, a melyek a hajdani templo-
mokat annyira eltorzították. Nem látok sem fa- sem kőszobrot,
sem egyéb mesterséget, mi által a láthatatlan szellemet láthatóvá
igyekeznének tenni. Ha itt körüljártatom szemeimet, nem látok
egyet sem azon formaságok közül, a melyeket a gondviselés, te-
kintve a társadalom akkori miveletlen állapotát, a zsidó népnek
megengedett. Itt nincs oltár, a melyről az égő áldozat füstje fel-
szálljon. Nincs papság, a mely pompás öltözetben mutassa bé Is-
tennek az emberek anyagi áldozatát. Szemeimet nem kápráztatják
azok az unalmas czeremoniák, a melyekkel későbbi időben a ke-
reszténységet annyira elhalmozták, csaknem megfojtották. A ke-
resztény vallás egyszerűségét s magasztos szellemi célját itt semmi
a zsidóktól vagy pogányoktól kölcsönzött gyermekies fény és pom-
pa nem homályosítja el. Ez a hajlék nem is azon tanok terjesz-
tésére építettett, a melyeknek célja az Isten iránti szolgálai érze-

tet fenntartani, az emberből egy az Isten előtt megvetett lényt csinálni, őt félelemmel eltölteni és józan értelmét elfojtani. Ez a hajlék azért építettet, hogy a hivek itt mindinkább inkább megközelítsék és valósítsák az isteni tiszteletnek alapigénkben körülírt módját: az atyának lélekben és igazságban való imádását. E tekintetben azon isteni tiszteletet illetőleg, a mely e hajlékban gyakoroltatni fog, egynehány megjegyzést kell tennem. Mindezeket pedig a következő pontok alá foglalhatom: először is, ez a hajlék egy végetlen s csakis egyetlenegy személy tiszteletére van építve, a kit Jézus mindig megkülönböztetett, mint atyát. Másodszor, ez a hajlék Istennek, mint atyának, azaz, egy atyai jellemmel bíró Istennek tiszteletére van építve. Végre harmadszor, e hajlék az Istennek lélekben és igazságban való imádására van rendelve.

Először is, ezt a hajlékot azért építettétek, hogy ebben egy végetlen lényt imádjatok, azt s csakis egyedül azt, a kit Jézus folytonosan atyának nevez. Az ember azt gondolhatná, hogy e tekintetben nem lehet semmi különbség a keresztények között, hogy Jézus a keresztény isteni tisztelet tárgyát minden kérdésen kívülé tette. Alig lehet tisztább és határozottabb kifejezést találni, mint a minőt ő használt. „Eljő az óra és az most van, mikor az igaz imádók imádják az atyát lélekben és igazságban; mert az atya ilyeneket keres, kik őtet imádják.“ Mégis, a mint tudva van, a keresztények közül sokan tagadják, mintha csak egy személy, az atya lenne az imádás tulajdonképpeni tárgya. Ezek azt állítják, hogy még két más személy, a Fiu és a Szentlélek is Istennel együtt imádandók, és hogy a keresztény vallás legfőbb ismertető jegye éppen az Istennek három személyben való imádásában áll. A keresztény vallásnak ezen magyarázata ellen mi komolyan tiltakozunk. Mi készek vagyunk elismerni azoknak őszinteségét és kegyességét, a kik ama felfogást elfogadják; de kijelentjük azt is, hogy ez a nagy eltérés a mi hitünknek egyszerűségétől és tisztaságától mind az egyesekre, mind az egyházra nézve rossz hatásu. Ez a hajlék az Isten szoros értelemben vett egysége jelvényéül van építve. Mi az atyát imádjuk.

Egy beszédben nem fejthetők ki mindazon okok, a melyek a

mi saját isteni tiszteletünk alapjául szolgál; de ezt nem is tartom szükségesnek. Mi avval tartunk, hogy ha szükséges, hogy valamely vallásrendszernek bizonyos pontja tisztán, határozottan, minden kételyt és félremagyarázást kizárólag, egyenes és világos szavakban ki legyen fejezve, ez leginkább szükséges az istenitisztelet tárgyát illetőleg. E tekintetben teljes határozottságot várunk, ha a kijelentés célja erre nézve új irányt adni az ember lelkének. Már pedig a zsidók és pogányok között ismeretlen volt három oly végetlen lény imádása, a kik közül az egyik emberi formával birt; következőleg ha Jézus ezt a teljesen idegen és nagyszerű ujitást czélozta s azt vallásrendszere sajátos jelvényévé akarta tenni, minden lehető erővel és határozottsággal ki kellett volna jelentenie. Ugyde Jézus az igaz imádást tárgyazó nyilvános tanításában, a mint tudva van, ezt a sajátos istenitiszteleti formát nem is említi, illetőleg az igaz imádók ismertető jegyül azt tartja, hogy azok az atyát lélekben és igazságban imádják. Továbbá Jézus soha sem kötötte össze három személy, az atya, fiu és szentlélek imádását. Sem az evangeliumban, sem az apostolok írásaiban nem lehet még csak ilyenforma intést sem találni. Ez a különös isteni tisztelet csak következtetéseken alapszik. „Az igaz imádók, úgy mond a szent lecke, az atyát imádják.“ Midőn Jézus a tanítványokat imádkozni tanította, így szólott nekik: „Ti azért így imádkozzatok: Mi atyánk.“ Utolsó szeretetteljes beszélgetése alkalmával ujólag arra intette őket, hogy az ő nevében könyörögjenek az atyához. Ezt a parancsot, a melyet ő halála előtt oly gyakran és oly bensőséggel ismételt, minden igaz ok nélkül nem lehet félremagyarázni. Végre Jézus maga halála előtt az ő tanítványai jelenlétében az atyához imádkozott a következő szavakkal: Atyám, ez az örökélet, hogy megismerjenek t. i. az emberek, téged az egyedülvaló igaz Istent és Jézus Krisztust, a kit te elküldöttél.

Ezen észrevételeinkre rendszeren azt felelik, hogy az új testamenti irások szerint Jézust is gyakorta imádták, s minthogy ő ezt nem ellenezte, következőleg magát imádás tárgyául nyilvánította. Különös, hogy ezt a gyakran megczáfolt ferde állítást még most is ismétlik az emberek. Jézus, való, hogy elfogadta az isteni tiszteletet vagy imádást; de ez a tisztelet nem a végetlen Istent illette,

ez a tisztelet hasonló volt ahhoz, a melylyel a kor és keletiek szokása szerint minden embert illettek, a ki akár polgári, akár vallási tekintetben nagy tekintélyvel és kitünőséggel birt. A ki az írásokat, habár csekély figyelemmel is tanulmányozta, annak tudnia kell, hogy az imádásnak két különböző értelme van: először jelenti a végetlen teremő imádását, másodszor jelenti azt a tiszteletet, melylyel a fejedelmeket és prófétákat szokták illetni, és a mely ennél fogva különösen Jézusra, az Isten legkiválóbb képviselőjére és az ő szerelmes fiára vonatkozik. Egy kétértelmű szó miatt ne engedjük az igazságot elhomályosíttatni. Mi meg vagyunk győződve a felől, hogy az a tisztelet, melyet az emberek Jézus iránt az ő tanítói pályáján tanusítottak, nem mint Istennek, hanem mint isteni küldöttnek tulajdonított neki; mert először is ezt a tiszteletet már azelőtt kimutatták Jézus iránt, mielőtt neki alkalma lett volna az ő természetének titkát teljesen és határozottan kijelenteni tanítványai előtt, feltéve, hogy az ő természete csakugyan isteni volt. Nem csak valószínűtlennek, de lehetetlennek tartjuk, hogy Jézust, egy szegény férfit, egy galileabeli ács mestert, pályája kezdetén, midőn választott tanítványai azt várták, hogy magát földi fejedelemnek nyilvánítsa, mint örökkévaló, láthatatlan Istent imádták volna. Másodszor, azok a czimek, a melyeket éppen azok adtak neki, a kik őt imádták, mint: jó mester, Dávid fia, Isten fia, azt mutatják, hogy még csak gondolatjokban sem volt őt mint magától való, végetlen istenséget imádni. Még van egy körülmény, mi a kérdést teljesen eldönti. Jézust az ő tanítványai nyilvánosan, a zsidó nép láttára tisztelték. Már pedig a zsidók előtt nem volt nagyobb bűn, mint isteni tisztelettel imádni egy embert, mint a mi nek ők Jézust tartották. Következőleg, ha a zsidók azt vették volna észre, hogy a Jézusnak adott tisztelet az istenimádásnak avagy csak színét viseli is magán, ezen szerintök legnagyobb istenkáromlás ellen azonnal minden erővel kitörtek volna. A tény azonban, hogy ők magok szemtanúi voltak annak, mimódon borultak le Jézus előtt az emberek, vagy a mi ezzel egyre megy, miként imádták őt, a nélkül, hogy ezt bűnül tudták volna fel, azt bizonyítja, hogy ezen tisztelet által távolról sem gondolt senki arra, hogy Jézus Istennek tartassék.

Megjegyzést érdemel, hogy a Krisztus imádása mellett felho-

zatni szokott szentírásbeli helyek, ha azokat egymással való összeköttetésben tárgyaljuk, éppen ellenkezőt bizonyítanak. Ilyen hely Jézusnak eme nyilatkozata: „Tisztelni kell a fiút, miként az atyát tiszteljük“. Az egész szöveg így hangzik: „Az atya nem ítél senkit, hanem a teljes ítéletet a fiunak adta, hogy mindenek tiszteljék a fiút, miképpen tisztelik az atyát; a ki nem tiszteli a fiút, nem tiszteli az atyát, a ki elküldötte.“ (Ján. V. 22, 27). Imé itt sincs szó a Krisztus istenségéről, hanem csak az ő atyjától neki adatott hatalomról, mely iránta tartozó tiszteletünknek határozottan kifejezett alapja lévén, a Jézust mint Istennek küldöttét kell tisztelnünk. Nagy súlyt fektetnek továbbá Pál apostolnak ama kifejezésére, hogy „a Jézus nevére minden térd meghajlik és őt minden nyelv urnak nevezi.“ Olvassuk el az egész tételt: „Annakokáért az Isten is őtet felmagasztalá és ajándékoza neki oly méltóságot, mely minden méltóság felett való méltóság. Hogy a Jézusnak nevére minden térd meghajoljon, mennyieieknek, földieknek és föld alatt valóknak, és minden nyelv vallja, hogy a Jézus Krisztus ur, az atya Isten dicsőségére.“ (Fil. II. 9. 10). Ki lehetne-e ennél tisztábban fejezni a Jézus Krisztus alárendelt és függő természetét, vagy meglehetne-e jobban mutatni, hogy a Krisztusnak tulajdonított tisztelet alapja az a méltóság lévén, melylyel őt Isten felruházta, az Isten imádása mellett csak másodrendű dolog és az imádás tulajdonképpen az egy Istenben határozódik.

E hajlék tehát az atya imádására építettett, annak elismerésére, hogy egyedül az atya a magától való végetlen Isten. Tiszteltetni fog itt Jézus Krisztus is, és én hiszem, hogy az ő tisztelete itt sokkal mélyebb és bensőbb lesz annál, a minőben ő e földön részesült, addig, míg szelleme és küldetésének célja még jóformán ismeretlen volt. De mi Jézust csak mint a fiút, mint Isten legdicsőbb képmását és küldöttét, s nem mint Istent fogjuk itt tisztelni. Tisztelni fogjuk őt mint olyant, a kinek égen és földön a legfőbb méltóság adatott; de ez a méltóság Istentől adatott az ő halálig való engedelmességeért. Tisztelni fogjuk őt mint olyant, a kinek hatalma van életet adni és ítélni; de nem felejtkezünk meg arról, hogy ezt a hatalmat és ité-

letet az atya adta a fiúnak. Mi tisztelettel és örömmel tekintünk a Krisztus isteni erényeire, égi szeretetére, igazságosságára, szellemére; és bizonyosak vagyunk a felől, hogy minél inkább a magunkéivá tudjuk tenni ezen erényeket az ő élete, halála és gyötrelmeire való megemlékezés által, annál nagyobb tiszteletet tanusítunk az emberiség ezen igaz barátja iránt.

Mondám, hogy e hajlék az a tya imádására van rendelve. De ez a szó, nem csak az imádandó személy vagy lény egységét fejezi ki, hanem magában foglalja annak jellemzését is. E szó Istenben különös tulajdonságokat, atyai érzést és indulatot feltételez. Ennélfogva másodszor kijelentem, hogy ez a hajlék Istennek, mint atyai jellemmel bíró lénynek imádására építettett. Elöttem e pont még nagyobb jelentőségű, mint az első vala. Midőn e falak közt körültekintek, semmi sem hat meg annyira, mint a gondolat, hogy Isten itt mint atya fog imádatni. Tudhatjátok, hogy az Istent még a keresztények sem atyaként imádták. Az emberek többnyire nagyobb tiszteletet véltek adni Istennek, ha őt egy távoli királyi székbe ültetik, mintha az atyai jóság szelid fényével övedzik körül, s a szeretet kútfejéből egy kegyetlen hatalmasságot csináltak, a ki súlyos feltételek mellett életet ad, a ki a maga tiszteletét elébe teszi teremtményei boldogságának, a ki oly engedelmességet kíván, a minőnek teljesítésére erőt nem adott, a ki végnélküli kinokat és gyötrelmeket készít teremtményei számára, a kiket teljesen megromlott állapotban hozott létre, és a ki a legkisebb bünt, egy gyermek bűnét sem bocsátja meg végnélküli elégtétel nélkül. Bizony a vallás, a helyett hogy az embereket méltóságuk valódi érzetére emelte volna, igen gyakran lealázta, szellemi erejüket megtörte, s férfias jellemökből kivetkeztette. Mily ritkán tükrözte vissza az isteni tisztelet az emberi természet legnemesebb érzelmeit! Köszönet Jézus Krisztusnak, hogy minket megnemesítő, megszentelő és felemelő isteni tiszteletre tanított. Ő kijelentette nekünk az atyát. Ő az istenség legszebb és legvonzóbb jellemvonásait visszatükrözte, úgy hogy méltán elmondhatá magáról: „A ki engem látott, az atyát látta.“ Istent, mint atyát ismertetvén megvelünk, a vallást ujjá teremtette. Az isteni tiszteletbe új és égi szellemet lehelt. Az imádkozásból gyermeki társalgást csinált, mely minket Istenhez tesz hasonlókká. Nem illő-e tehát, hogy örüljünk e haj-

léknak, mint a mely az atyának, a mi urunk Jézus Krisztus Istenének és atyjának tiszteletére van rendelve?

Atya! Mily vigasztaló, felemelő és nemesítő gondolatokra ragad ez egyetlen szó! Mennyire befoly Istenről alkotott ezen egyetlen fogalmunk arra, hogy erős, elválhatlan s mindig növekvő szeretettel csüggjünk rajta s az isteni tiszteletet nem csak főkötelességünknek, hanem egyszersmind legszentebb jogunknak és örömkünknek tartsuk. Atya! lehetséges-e, hogy az az egyedülvaló szent és felséges valóság, ki az örökkévalóságban lakozik, ki az ég és föld ura, a világegyetem dicső kormányzója, atyai viszonyban áll velünk, ez alatt a név alatt jelenti ki magát nekünk, és mi gyarló s tévelygő lények gyermeki bizalommal közelithetünk hozzá? Ki tudja igazán felfogni egy ily istenitisztelet méltóságát és áldásteljes voltát? Ki nem látja át, hogy az ember, ki keblében hordozza az Isten atyai jellemének mélyen érzett valódiságát, ebben a meggyőződésben az erő, remény és tisztaság oly forrását bírja, melynek üditő vize az örökkévalóság partjait mossa?

De hogy ezt az isteni tiszteletet helyesen végezhessük, szükség tudnunk, hogy mit értünk mi Istennek atyai nevezete alatt. E szónak mély és felséges jelentése van, a mit ha felfogni képesek nem vagyunk, a vallásból is hiányzik az élet és erő. S vajjon felfogták-e az emberek e szó jelentését? Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy nekem úgy tetszik, hogy még azok a keresztények is, a kik isteni tiszteletök tárgyául és alapjául az Isten atyai jellemét tették, azok sem bírnak e felséges viszonyról elég világos és helyes fogalommal. Sokan azt hiszik, hogy a midőn Istenről, mint teremtőjokről felteszik, hogy szükségükről gondoskodik, boldogságukat óhajtja, ez által az ő atyai jellemét már felismerték. Ehez hasonló ferde nézetek alkalmat adnak nekem arra, hogy kissé mélyebben belebocsátkozzam a tárgyalásba s elmondjam, hogy mit tartok én e tekintetben igazságnak. A keresztény isteni tiszteletet illetőleg ennél lényegesebb kérdés nincs. Egy igazság sem derít nagyobb fényt a vallás egész intézményére, mint ez.

Barátim, ti azért fogtok ide jöni, hogy itt az atyát imádjátok. Mi jelentése van e szónak? Ez nem csak azt jelenti, hogy Isten a ti teremtőtök. Igenis, ő a teremtő s mint ilyen imálandó is. A teremtés az istenség előjoga. Egyedül az Istené az a

titokteljes hatalom, mely a megmérhetlen világűr a nagy mindenséggel betöltötte. Övé a mindenható szózat, mely a semmiségből a teremtményeket előhívta és azok előjöttek. A mindenség felelet az Istenség teremtő parancsszavára. Ezért imádjátok az Istent. Buzdítson minden dolog az ő tiszteletére. A természet nagysága, szépsége és rendje felett bámuljátok azt a titokteljes erőt, a mely azokat feljülmulja s nagyobb szerű, mint minden eredménye, és tanuljátok meg a természet számtalan tüneményeiből, azoknak most szelid majd tiszteletet parancsoló szózatából az általok hirdetett nagy leczkét: a teremtő fönségét.

Ámde, barátim, Isten több mint teremtő. Teremtőnek lenni nem teszi atyának lenni a szó nemesebb értelmében. Isten teremtette a halmokat, a növényeket és férgeket, de azért nem mondjuk őt ezek atyjának. A művészt nem nevezzük az általa készített mű atyjának; a gépészről sem mondjuk, hogy ő bámulásra méltó gépjének atyja. Az atya jellemző vonása abban áll, hogy önmagához hasonló létnek ad eredetet. Az atya lételt ad gyermekének és a gyermek fogalmához nem csak az a gondolat van hozzákötve, hogy atyja képét viseli, hanem az is, hogy atyjának köszöni lételetét. Isten atya, mivel életet ad oly lelkeknek, oly szellemeknek, a melyek hozzá hasonló tulajdonságokkal birnak. Ennek megfelelőleg a szentírás is azt tanítja, hogy Isten az embert a maga képére, a maga hasonlatosságára formálta. Itt van alapja az Isten atyai viszonyának az emberiséggel szemben, ezért neveztetik ő különös értelemben azon lények atyjának, a kik életök feladatául tüzték ki mindinkább megközelíteni isteni teremtőjüket. Isten „a lelkek atyja.“

Barátim, mi nem állunk csak anyagokból, nem vagyunk csak hústömegek. Ha ezek volnánk, ugy nem nevezhetnők Istent a mi atyánknak. Az Isten lélek, azt mondja szent leczkénk, tehát mi is lelkek vagyunk. Ezt tanítja nekünk saját öntudatunk. Mi magunkban oly erőt ismerünk fel, a mely felette áll a testnek, sőt ezt vezérli és igazgatja. Nekünk oly tehetségeink vannak, melyek sokkal magasabb rendűek, mint érzékeink. Mi nem csak elfoglaljuk szenvedőlegesen és ellenállhatlanul, mint az állatok, a külső világ benyomásait. Mi részekre bontjuk, összehasonlítjuk s

új formába öntjük a szemünk előtt lévő dolgokat, a külső világot alávetjük a józan ész vizsgálódásainak, tudományt alkotunk, felemelkedünk a dolgok általános törvényeihez, s ezek által hatalmunkba kerítjük a földet és tengert. Béhatolunk a dolgok lényegébe, kifürkészszük az elrejtett okokat, tudakozzuk a célt, megfejtjük a természeti jelenségek egybeköttetését, öszhangját és egymásból való következését; felfedezzük a végtelen különbségben a meglévő egységet, a látszólagos zürzavarban a rendet, felemelkedünk egy mindent magában foglaló és mindent rendező lélekig, s így mintegy a gondolatban egy új világot teremtünk, melyet bölcsesség, jószág és szépség sugároz bé. Mi nem csak anyagi és érzéki teremtmények vagyunk. Az érzékinél nagyobb jót ismerünk. Mi birunk magunkban egy oly törvényt, mely felette áll az érzéki törvénynek s tartósabb mint minden anyagi törvény; birjuk a kötelesség-érzet nagy törvényét. Mi tudjuk, mi igaz, mi jó, mi helyes mi szent, s ez által oly kötelezettségek alatt állunk, a melyek alól a külső világnak semminemű hatalma fel nem oldozhat. Birunk akaraterővel, mely hatalmasabb a természet minden erőinél, s képes arra, hogy minket minden ellenséges elemek, a föld és pokol minden cselszövényei dacára is, kötelességünk teljesítésében, Istennek megtartsón. Mi tudunk gondolkozni, a végtelenről, az örökkévalóról, a változhatatlanról, a tökéletesről magunknak fogalmat szerezni, a mi pedig nem az anyag műve. Mulandó határok közé szorított és változó dolgok közt élvén, mégis fel tudunk emelkedni a határtalan örök és mindenható igazsághoz és jószághoz. Többet mondok. Mig az anyag ellenállhatlan törvényeknek engedelmeskedik és megmásíthatatlan szükségesség elvénél fogva, ugyanazon meghatározott és változhatlan mozgás alá van vetve: mi szabadoknak érezzük magunkat. Nekünk hatalmunk van minmagunk, gondolataink és vágyaink felett; hatalmunk van a szivünkbe írott törvényeknek engedelmeskedni avagy azoknak ellentállani. Az embert nem kell soha összetéveszteni a körülte levő anyagi, mechanikai világgal. Az ember szellemi lény. Tehetségei, gondolatai, ösztönei vannak, a melyek hasonlónak teszik Istenhez. Értelme a végtelen értelemnek egy sugara; lelkiismerete, mely az igazság örök törvényeit hirdeti, az istenség nyilatkozata. Ennélfogva Isten a mi atyánk, a kihez mint teremtőhöz minket szellemi kö-

telékek fűznek. Ezt ismernünk kell, különben nincs semmi fogalmunk Istennek az emberi nemhez való atyai viszonyáról.

Isten a mi atyánk, és nekünk mint ilyent kell őt imádnunk. Isten a mi atyánk. Ez alatt én azt értem, hogy ő nem csak anyagi világoknak adott létet, hanem lételt adott egyszersmind egy értelmi, erkölcsi és szellemi világnak is; értem továbbá azt, hogy Isten nemcsak hogy egy szellemi családot teremtett, hanem eziránt egyszersmind atyai indulattal viseltetik, s arra atyai befolyást gyakorol. Ezen atyai indulatot és befolyást illetőleg el kell mondanom némelyeket, hogy annál inkább megértsük és annál mélyebben érezzük azt az atyai jellemet, mely a mi isteni tiszteletünk alapjául szolgál.

Először is, Istent atyának nevezvén, ez alatt azt értjük, hogy Isten értelmi és erkölcsi tehetségekkel megáldott teremtményei iránt határtalan szeretettel viteltetik. Egy atyának legfőbb tulajdonsága a szeretet. Mily mély, erős, gyöngéd és állandó egy földi atya ragaszkodása gyermekeihez. De az Isten atyai indulatának ez csak halovány árnyéka. Isten minket ugyanazon erővel szeret, a melylyel a világegyetemet fenntartja. A földi atya nem ismeri teljesen gyermekét, nem képes behatolni a gyenge gyermeki lélek természetének titkaiba. Egyedül az Istennek áll hatalmában felfogni, megérteni az általa teremtett halhatatlan lelket. A legkorlátoltabb emberi lelket sem képes más a maga teljességében és rendeltetésében felfogni a teremtőn kívül, a ki előtt ez sokkal becsesebb, mint az egész anyagi világ. Nem méltán mondjuk-e azért Istent különös értelemben a mi atyánknak?

Másodszor, az Istent atyának nevezvén, ez alatt azt értem, hogy a világegyetem teremtésében és igazgatásában Istennek legfőbb célja nevelni, fejleszteni, formálni és nemesíteni az általa teremtett értelmi és erkölcsi lényeket. Nevelés a szülők legszentebb kötelessége, és a kik ezt elmulasztják, nem méltók a szülői nevezetre. Isten lételt adott a lelkeknek, hogy azok megszűnés nélkül növekedjenek és fejlődjenek s ezeknek tökéletesítésében áll az ő munkáinak végcélja. A külső világegyetem nap- és csillagrendszerével s ezeknek bámulásra méltó pályafutásával nem egyéb mint iskola, melyben az atya a maga gyermekeit nevelni akarja. Isten mindig jelen van az emberi lé-

leknek, s azt különböző úton és módokon szüntelen mivelní igyekszik; mivégre feltárja előttünk a külső világot, hogy abból intést és oktatást merítsünk magunknak; tudatára juttat a keblünkben levő igazságoknak; ad örömet és fájdalmat, hogy ezek által tevékenységre buzdítson; számtalan teremtményekkel vesz körül, hogy azok szemlélete nemes érzelmekre hevítsen; azon különböző viszonyoknál fogva, a melyek közé ez életben helyezett, kötelességeinkre eszméltet; a nyomor szemlélete által rokonszenvünket, a világ szépsége által képzelő tehetségünket felébreszti, s főleg az által, hogy szenvedéseknek, küzdelmeknek és kísérteteknek tesz ki, azt eszközli, hogy az ellenállásban növekedjék erőnk, s midőn bajaink között az isteni segílyt keressük, érezzük mily szorosán össze vagyunk mi kötve a mi teremtményekkel. Ezért Isten a mi atyánk. Vannak, kik azt gondolják, hogy Istennek, mint atyánknek nem lehet más célja, mint hogy minket szünteleni örömeiben és élvezetekben részesítsen. De ennél sokkal nemesebb cél az, hogy minket értelmileg és erkölcsileg neveljen. Még egy jó földi atya is inkább ohajtja gyermekének mivelődését s erkölcsi növekedését, mint azt, hogy érzéki örömeiben úszszék. Isten semmi által sem bizonyítja be inkább, hogy ő a mi atyánk, mint az által, hogy minket szenvedéseknek, küzdelmeknek és bajoknak tesz ki, a melyek minket az erény hőseivé avatnak fel s megtanítanak, hogy az igazság és kötelesség érdekeiben készek legyünk mindent tenni, és szenvedni, tűrni és áldozni.

Harmadszor, midőn Istent atyának nevezem, ez alatt azt értem, hogy ő hatalommal és tekintélylyel bir okossággal biró teremtménye felett. A hatalom és tekintély lényeges tulajdonai az atyának. A ki a szülői nevezetet méltán viseli, az olyan ember parancsai és cselekedeteiben csak a kötelesség örök törvényeinek ad kifejezést. Legfőbb elhivatása abban áll, hogy kifejtse gyermekeiben az igazság eszméjét és megismertesse velök természetök nemességét. Igen közönséges az a megjegyzés, hogy az Istennek, mint atyának, hajlandóbbnak kell lenni az áldásra, mint a parancsolásra. Az ő parancsai az ő legfőbb áldásai. Isten soha sem szól hozzánk gyöngédebb hangon, mint midőn a benső szózat által kötelességeinkre tanít és azoknak betöltésére indít. Semmi sem képes az igazat és jót velünk oly bizonyosan megismertetni és azt kötelességünké tenni, mint a tökéletes szeretet; mert ez nem túri el rajtunk még a legkisebb erkölcsi foltot se. Éltünk minden tapasztalatai, helyesen értelmezve azokat, meg-

anynyi kijelentései az Isten atyai hatalmának és igazságos ítéletének.

Negyedszer, midőn Istent atyának nevezem, ez alatt azt értem, hogy ő maga magát, az ő szellemét, a mi az isteni természetben a legdicőbb, okos teremtséivel is közli; oly tan ez, a melyet saját nagysága és fenséges volta miatt alig foghatunk meg, mindazáltal mégis igaz s főleg a szentírásból leginkább ez az igazság sugárzik felénk. A szülő természetéhez tartozik, hogy a mi saját lelkében a legszebb és legnemesebb, azt gyermekébe is mintegy átlehelje, és e végre a jó atya a lehető legközelebb igyekszik jutni gyermeke szívéhez. Ilyen atya az Isten. Nem csak azért teremtett minket, hogy részt vegyünk az ő munkáiból, hanem azért, hogy „részesei legyünk az ő isteni természetének“; nem azért, hogy csak áldásait, hanem hogy őt magát is elfogadjuk. Minthogy Isten lélek, neki könnyű gyermekei lelkéhez férni, a mit földi atya nem tehet meg. Áthatja, elfoglalja a mi lelkünket. Minden más lény, legközelebbi barátink távol vannak tőlünk s az Istenhez képest idegenek hozzánk. Az anyagi dolgok csak anyagi öszszeköttetésben állanak velünk. Isten lelkünkkel áll a legszorosabb érintkezésben. Mi nem látjuk őt, mivel igen közel és sokkal bensőbb és mélyebb viszonyban áll hozzánk, mintsem hogy jelen tökélytelen szerveink által őt megismerhessük. És éppen ily közel van ő hozzánk nem csak arra nézve, hogy minket megismerjen, hanem arra nézve is, hogy reánk hasson, reánk befolyást gyakoroljon, nekünk az ő szellemét adja, s velünk istenségét közölje. Ebben áll Istennek legnagyobb atyai áldása. Istennek nagyobb áldásai vannak, mint a világ. Ő többet ad a föld és ég birásánál. Azokat a tulajdonokat, a melyek a földnek és égnek lételt adtak, éppen ezeket közli ő okos teremtményeivel, az ő gyermekeivel. Azt a részrehajlatlan, önérdek nélküli, egyetemes jóságot, a mely szépséget, életet és boldogságot terjeszt maga körül, ezt akarja Isten az emberi lélekbe lehelni s abban ápolni.

Mennyire ohajtanám, hogy méltóan szóljak azon szellemi befolyásról, a mely által Isten a maga lelkét közli az általa teremtett lelkekkel. Ez a befolyás gyöngéd, nehogy általa a mi szabadságunk szenvedjen csorbát. Támogatja, vezérli és mozgatja min-

den mi tehetségeinket. A természet, gondviselés, kijelentés, társadalom és tapasztalat által működik, és a szentírás, a józan ész s legjobb és legbölcsebb emberek tapasztalata által támogatva, azt tanítja, hogy még közvetlenebbül is működik. Isten közvetlen jelenlétén a mi lelkünkben, közvetlenül érintkezik vele, abban a mértékben, a minő mértékben ez kész elfogadni és helyesen felhasználni annak égi ihletését. Felnyitja lelki szemeinket, a kötelesség titkos rugóit megismerteti velünk, felserkenti és élteti az igazságról való meggyőződésünket, elvezérel a halhatatlanság hitére, felfakasztja a bennünk levő szeretet mély és megmérhetlen forrásait; erőt, békét és nyugalmat csepegtet belénk s a fájdalom, bűn és halál feletti győzelemre segít.

Ez az isteni befolyás, mely az emberi lelket az Isten lelkéhez hasonlóvá és az ő isteni eredetéhez méltóvá teszi, ez adja nekünk igazán értésünkre, hogy mit kell értenünk az alatt, hogy Isten a mi atyánk. Az ő atyai viszonyát irányunkban csak anynyiban érthetjük meg, a mennyiben megértjük az ő szeretetének illetően nagy célját és működését. Szükség, hogy hitünk legyen az emberi lélek azon tehetségében, mely szerint ez képesítve van nagygyá, magához Istenhez hasonlóvá lenni, különben istennek mint atyának jelleme előttünk megfoghatatlan titoknak marad. Ha mi is azt hisszük, mit sok mások hinni látszanak, hogy mi csak alsóbb rendű örömeink élvezetére vagyunk teremtve, hogy természetünk nem képes az isteni erényeket elsajátítani, hogy hiában könyörgünk isteni lélekért, hogy az ember lelkét nem illetheti égi befolyás, hogy Isten nem adja a maga lelkét nekünk a végre, hogy minket gyarlóságainkban felemeljen, tökélyesebb lényekké formáljon s maga magával szorosabban egyesítsen: akkor mi nagyon hiányos fogalommal birunk az égi atyáról, akkor még a kereszténységben is egy új és nagyobb kijelentésre van szükségünk az istenség atyai természetét illetően.

És itt meg is állapodhatnám fejtegetéseimben, melyeknek célja az volt, hogy határozott fogalmat adjak az atyáról, a kit mi isteni tisztelettel imádunk; de még van két szempont, a melyek minket mint bűnös és halandó lényeket oly közlelől érdekelnek, hogy azokat sem mellőzhetem hallgatással. Engedjétek meg azért hozzá tennem azt is, hogy a midőn én Istenről mint atyáról szólok, ez

alatt azt értem, hogy ő különös szánakozással és irgalommal tekint azon okos teremtményeire: a kik megfejtkeztek róla és megfejtkeztek a kötelesség törvényéről. A szülők tulajdonsága, hogy lelki bánattal tekintsenek tévelygő gyermekeikre és e tekintetben ők az Isten képmásai, a ki látja az ő tévelygő gyermekeit „a legnagyobb távolban“ is magától; a ki nem kimélte az ő szeretett fiát sem, hogy általa az emberi nemet megváltsa, a ki az elesett lelket a maga lelke által újjászüli, lelkiismereti furdalást, szégyent, félelmet és nyugtalanságot ébreszt fel abban, és a bűn és vétek halottait magasabb életre serkenti, mint a minőt első születésök adott volt.

Istent atyának nevezvén, azt értem továbbá, hogy Isten a maga okos és erkölcsi teremtését halhatatlanságra rendelte. Menynyire óhajtja a szülő meghoszszabbítani gyermeke életét! Menynyivel inkább kell Istennek végetlen létet óhajtania azon teremtményei számára, a kiket végnélkül tökéletesíthető tehetségekkel áldott meg. Isten a mi atyánk, mivel ő reánk nyomta más tulajdonságaival együtt az ő örökkévalósága képét is. Egyebek eltűnnek, mivel rendeltetésüket betöltik: de a lélek, mely célját soha sem éri el, a melynek fejlődése soha bé nem végződik, el nem veszhet. Isten azért teremtette a lelket, hogy a maga teljességéből szüntelen táplálja. Az ő atyai szeretetét nem meritik ki földi adományai. Van még egy magasabb lét. Az emberi tökély nem üres álom. A lélek legfényesebb látomásai elhalványulnak azon dicsőség és boldogság előtt, a melyek a jó emberekre várnak. Ama magasabb létben elenyésznek azok a fellegek, melyek most Isten atyai jellemét szemünk előtt elborítják. Az ő gyermekeiben tündöklő képe hirdetendi az örökkévaló atyát.

Előtökbe adám ezekben, barátim, a keresztény isteni tisztelet méltó tárgyát. Nekték itt az Istent, mint lelki atyátokat, mint a ti lelketek atyját kell imádnatok, a kinek magasztos célja, hogy titeket szellemi tökélyre segéljen és az isteni természetnek részeseivé tegyen. Az Istenről való ezen nézetet a keresztény isteni tisztelet igazi alapjának tartom. A ti isteni tiszteletetek becse e helyen ezen felfogástól függ. Nem elég arról gondolkozni, hogy az Isten munkál körülmények és nélkülületek, hogy ő teremtette az anyagi világot, ő formálta a ti

testeteket, ő rendezte az évszakokat a ti állati szükségéitek kielégítésére. Sőt még veszélyes dolog is Istent kizárólag a külső világegyetem teremtőjeként tekinteni. Veszélyes ez azért, mert könnyen úgy tetszhetik nektek, mintha ti el is volnátok felejtve ebben a megmérhetlen mindenségben, mintha nektek vissza kellene tennetek az anyagi dolgok ezen roppant halmaza előtt, mintha a természet változhatlan törvényei egy szigorú rendet alkotnának, melynek az ember áldozatul kell hogy essék, és a mely előtt a közjó előmozdításaért az egyén a maga csekélységével figyelembe sem jő. Csak akkor, ha Istent nem csak teremtőnek, hanem egyszer mind lelki atyátoknak tekintitek, a ki titeket az ő szellemi tulajdonainak részeseivé tett, s oly lelki erővel ajándékozott meg, a mely becsesebb mint a világegyetem, csak akkor, ha figyelemre méltatjátok Istennek a ti lelketekkel való érintkezését, az iránti atyai gondviselését és a lélekre való szünteleni befolyását: csak akkor lesz a ti isteni tiszteletetek igazán gyermeki bizalom, remény, öröm és elragadtatás, csak akkor lesz meg annak valóban nemesítő hatása reátok. Az isteni tisztelet gyakran lealacsonyított az által, hogy azt az emberek úgy tekintették, mint a félelem és önzés áldozatát. Az Isten nagysága, jóllehet ez a mi nagyságunk záloga, és az ő mindenhatósága, jóllehet ez biztosít minket a gonoszsal való küzdelmünkre megkivántató isteni segítyről, nem ritkán önmegvetést szült és elvette az emberek bátorságát hozzá közelíteni. Barátim, jöjjetek ide imádni Istent mint a ti lelki atyátokat. Nincs gondolat, a mely melegebben érintse és inkább áthassa szíveteket, mely közelebb vigyen a teremtőhöz, mely oly nagy mezőt nyisson szemeitek előtt, és anynyira alkalmas legyen a hála és magasztalás szent érzelmeit felébreszteni, a mely végre oly mély fájdalommal töltse el a keblet a bűn miatt és anynyi erőt kölcsönözzön a gonoszsal való küzdelemre, mint az, hogy Isten a mi atyánk. Nem méltó-e tehát a mi örömünk a felett, hogy ez a hajlék az atya tiszteletére van rendelve?

Istennek az emberiség iránti atyai viszonyát illető eme nézet, melyet beszédem eddigi folyamában tárgyaltam, reám nézve valóban a legnagyobb jelentőséggel bír. Érzem azonban azt is, hogy igen könnyen támadhatnak ellenvetések is hallgatóim részéről. Vannak sokan, a kik kételkednek az emberi nem magasabb rendeltetésében.

Talán némelyek azt is mondhatnák: „Mi nem látjuk Istennek az emberek iránti atyai vonzalmának azon jeleit, a melyekről te szóltál. Mi nem látjuk az emberen azokat a bélyegvonásokat, a melyek őt oly szeretetre és tökéletesedésre méltóvá tennék, mint a hogy te feltetted. Az ember gyarlósága, szenvedései és bűnei bizonyára nem azt mutatják, hogy az Isten lelkének elsajátítására és az ő istenségében való részesülésre lenne teremtve“. Ezen ellenvetésre sokat mondhatnék, de kénytelen vagyok feleletemet rövidre szorítani. Én azt felelem erre, hogy a végetlen atya szeretete oly útakat választhat a maga akaratjának végrehajtására, a melyek kívül esnek a mi korlátolt érzelmünk körén. A halhatatlan lélek a maga csecsemő korában nem láthatja bé az ő nevelésére szolgáló mindazon eszközöket, a melyek közül némelyek a képzelet határain is túl esnek. Azt mondom továbbá, hogy daczára azon homálynak, a mely természetünk nagyságát illetőleg életünk felett lebeg, mégis fényes jeleit láthatjuk Isten atyai szeretetének és pedig láthatjuk ezeket éppen azon körülmények és események között, a melyek egyelőre kételyt támasztanak. Abból, hogy mi szenvedések alá vagyunk vettelve, nem következik, hogy Isten nem a mi atyánk. A szenvedés, küzdelem és veszély, ugy látszik, szükséges elemei az erkölcsi lény nevelési rendszerének. Igen czélszerű dolog, hogy egy lény, a kinek boldogsága és méltósága élénk tevékenységben és önképzésben áll, oly tehetségekkel szülessék, a melyek még fejlesztést kívánnak és oly világba lépjen, a hol a küzdelmek és az azokhoz megkívántató segédeszközök együtt találhatók. Tapasztaljuk, hogy a gondolat és akarat, a szeretet és erkölcs azon tevékenységét, azt az erélyességet, mely életünknek valódi becsét ad, gyakran a küzdelem fejti ki. Tapasztalhatjuk, mily jó, hogy a társadalom miként az egyed, kezdetben tökélytelen; mert ez úton az emberek egymásnak nevelőivő lesznek; mert a közös szenvedések és a közös törekvés szükségessége felébresztik az egymás iránt való szeretetet és fejlesztik a tehetségeket; mert ez alkalmat és ösztönt ad nagylelkű áldozatokra, hősi küzdelmekre, az emberszeretet, a hazafiság és odaadás szép és meglepő nyilatkozataira. Ha azt kívánná valaki, hogy bizonyítsam bé Istennek irántam való atyai szeretetét, én a küzdelmekre, kísértetekre és az életben feltalálható gonoszokra mutatnék, mert

ezeknek köszönhetjük a krisztusi jellemet. ezeknek köszönhetjük az apostolokat és martyrokat, ezeknek köszönhetjük a magános és családi élet erkölcsi erejét és mély rokonszenvét, ezeknek köszönjük mindannak kifejlődését, a mi az emberi természetet Isteníti. Valóban Isten a mi atyánk s nekünk őt mint ilyent kell imádni.

Ezek szerint hiányosan ugyan, de legjobb meggyőződésemet követve, előadván azon isteni tisztelet becsét, melyet itt istennek atyai jellemeért bemutatandók leszünk: a kitűzött terv szerint, átme gyek annak megmutatására, hogy e hajlékba örömmel kell belépnünk, mivel ez az Istennek lélekben és igazságban, benső és nem külső imádására van rendelve. E tekintetben kiterjeszkedhetném arra a nagy és üdvös forradalomra, a melyet Jézus Krisztus idézett elő a vallásban, azt tanítván, hogy Isten lélek és lélekben imálandó. Megmutathatnám, mennyire előmozdította ő az emberiség mivelődését és boldogságát az alapigékben kifejezett szellem által, a mely a régi templomokat alapjokban megingatta, kioltotta a pogány és zsidó oltárok áldozati tüzet, kivette a papság kezéből az áldozati kést, megsemmisítette a hely szentségét és a lelket szentelte fel Isten szent házává. De ezen lélekben való isteni tisztelet természete, fönsége és áldásai igen nagy tárgyak jelen vizsgálódásainkra. Ezeknek fejtegetése helyett csak néhány intésre szoritkozom. Csak annyit mondok, hogy ti, kik e helyen fogtok gyakran összegyűlni, ti különösen kötelezve lesztek arra, hogy Istent lélekben imádjátok; mivel főleg előttetek a kereszténység nem külső, hanem benső vallásrendszer. A többi vallásfelekezetek kisebb nagyobb mértékben többnyire mindnyájan attól várják üdvösségöket, a mit Jézus külsőleg cselekedett, nevezetesen az Istennél való közbenjárásától. Ti az idvességet Jézusnak azon munkásságától varjátok, a mit ő saját lelkekben hajtvégre. A ti elveitek szerint a Krisztus nagysága és dicsősége azon befolyásban áll, a melyet ő követői lelkére gyakorol, kikkel a maga szellemét közli. Rátok nézve a megváltásnak, a mennynek és pokolnak helye a lélek. Előttetek a kereszténység tisztán szellemi intézmény. Jöjjetek azért e helyre, hogy Istent lélekben imádjátok, hogy ő hozzá emelkedjete k lélekben. Ne engedjétek, hogy e hajlék megszeplőstessék bizonyos látványos vallás által. Ne engedjétek ezt üres

formaságok helyévé süllyedni. Ne engedjétek, hogy székeiteket itt élettelen gépek foglalják el. Ne azért jöjjetek ide, hogy részt vegyetek holmi szent szavak eszméletlen ismétlésében. Ne hideg kötelességérzetből jöjjetek ide, hogy ezzel megnyugtassátok lelketeket abban a gondolatban, hogy lefizettétek Isten iránti tartozástokat. Ne azért jöjjetek ide, hogy itt egy oly munkát végezzetek, a mely nektek a mennyországot biztosítja. Jöjjetek azért, hogy itt leljétek fel a mennyországot, hogy ama jobb világ boldogságából már most előlegezzetek valamit, elsajátítván mintegy annak szellemét, hogy itt elválhatlanul egyesüljétek a ti teremtetőkkel. Jöjjetek ide, hogy lélekben és igazságban, az-az józan értelemmel és helyes ítélőtehetséggel, a végtelen atyához illő tiszta és felemelő fogalommal imádjátok az Istent; nem megvetve az értelmet, nem lemondva az ész isteni jogáról, hanem imádvá az Istent azzal a felvilágosult lélekkel, a mely méltó az értelem és igazság kuféjéhez. Jöjjetek ide imádni az Istent szívvel úgy mint észszel, étellel, buzgósággal és lelkesültséggel. Ha úgy tetszik nektek, ám hanyagoljátok el dolgaitokat, de ne vallástokat. Jöjjetek ide imádni az Istent erős meggyőződéssel, annál a mi szemeitek előtt van egy magasabb jelenvaló iránti élő hittel, azzal az érzéssel, hogy Isten nem csak a titeket körülövező dolgokban, hanem saját lelketek mélyében is jelen van. Jöjjetek ide imádni az Istent gyermeki odaadással, nem pedig félelemmel, rettegéssel és aggodalommal; nem siri hangokkal és kétségbeeső tekintettel, hanem alázatos, örömteljes és határtalan bizalommal, teljes hálával s azzal a szeretettel, a mely kész megtenni és elszenvedni mindazt, mi által az ember Isten iránti engedelmisségét békibizonyíthatja. Jöjjetek ide imádni Istent, a mi előtte legkedvesebb, a lelki világosság és élet utáni vágyódással; jöjjetek ide ápolni és kifejezni az erény és erkölcsi tisztaság utáni törekvésteket s azt, hogy ti inkább óhajtjátok a kísértetek legyőzésére megkivántató erőt megnyerni, mint azt, a melyre mindennapi dolgaitok elvégzésére vagy az örömek élvezésére szükségetek van; és fogadjátok a legnagyobb hálával mindazon szent ihletéseket, az erőnek mindazon növekedését, a mely erényes életre, az Isten és az emberek szeretetére képesít. Egyszóval, jöjjetek ide megtisztult és nemes isteni tisztele-

tet tartani, olyat, a mely méltó a tökéletes igazság, jóság, szépség és áldás kutfejéhez. Imádjátok Istent józan értelemmel és a legtisztább szeretettel és igyekezzetek hasonlókká lenni ahoz, a kit imádtok.

Megismertetem veletek ezekben, barátim, az isteni tiszteletnek azt a módját, melyre e hajlék szentelve van, és a mely tekintve annak észszerű, gyermeki, tiszta és nemesítő jellemét, ez ünnepélyt a hála és öröm ünnepélyévé teszi. Azonban sem a jelen ünnepély, sem a hajlék valódi rendeltetését nem fognám fel helyesen, ha itt megállanék. Eddigi észrevételeim csak azon isteni tiszteletre vonatkoznak, a melyet e falak közt kell gyakorolnotok, s csak azon befolyást említettem, a melyet itt öszszegyülvén, éreznetek kell. De vajjon nincs-e magasabb rendeltetése e háznak, mint azon néhány órai áhítatoskodás, a melyet itt gyakoroltok. Ekkor nincs elégséges okunk az örömrre. Az itt gyakorolt is'eni tiszteletnek az a nagy célja van, hogy általa megtanuljátok tisztelni Istent mindenütt. Istennek jelenlétét azért kell itt éreznetek, hogy ugyanazt érezzétek azután mindenütt, a hol jártok, s mindenben a mit cselekesztek. A lélekben való isteni tisztelet eszméje az, hogy lelkünket egészen hatalmába ejti s lényünknek kiegészítő részévé válik. Ezen felszentelési ünnepély magasabb jelentősége az, hogy ti saját házaitokat s dolgozó műhelyeiteket is Istennek szenteljétek. Ezen minden helyeken gyakorlandó isteni tisztelet tárgyalásába most ugyan nem terjeszkedhetem ki; de egyet még sem hagyhatok érintetlenül. Az ezen hajlékban gyakorlandó isteni tisztelet különös jellemét tekintve, az isteni tiszteletnek azt a nemét tanuljátok meg, a melyet bé kell vinnetek magatokkal a gyakorlati életbe is. A keresztény egyházi tanítók nem ritkán intik hallgatóikat, hogy az emberi kezek által épített templomból távozván, egy még dicsőbb templomba mennek, a természet templomába, a hol szintén imádniok kell Istent az ő műveiben. A helyes isteni tiszteletről ezen beszédemben adott nézeteim engem némileg más figyelmeztetésre indítanak. Én is azt mondom nektek, hogy e falak közül kilépvén, menjetek imádni Istent az ő nagyságát hirdető világegyetemben. Ez is egyik célja az itt gyakorolni szokott isteni tiszteletnek. De én hozzá teszem, hogy ennél sokkal magasabb célja van a ti isteni tiszteletetek-

nek: imádni Istent nem anynyira a természet csodáiért, mint inkább az okossággal és erkölcsi érzéssel bíró teremtményekben való nyilatkozataért; imádni Istent az által, hogy a mennyire tehetségtekben áll, teljesítsétek ezen teremtményekhez kötött céljait. Törekvésem volt megmutatni beszédemben, hogy istent nekünk itt mint az értelemmel és erkölcsi érzéssel bíró lények mint a ti és az egész emberiség atyját kell imádnunk, és az ily értelemben vett isteni tisztelet egyenes célja az, hogy innen távozván, megismerjük Istent saját természetünkben, hogy az embereket úgy tekintsük, mint az ő gyermekeit, úgy bánjunk velök, mint a kik az istenséggel rokonságban vannak, minden fogyatkozásaik mellett is észrevegyük rajtuk a nagyság bélyegvonásait és szeressük őket több mint pusztán földi szeretettel. Ne nézzük a világot bámuló tisztelettel s az embereket kicsinylő lenézéssel; mert az ember, a ki a világegyetemet és annak törvényeit felfogja, nagyobb mint a világegyetem, a mely maga magát nem érti. Isten bensőbb viszonyban van minden egyes emberrel, mint a külső természettel. Isten szava hangzik felénk a tengerből, mennydörgésből és szélvészből; de mennyivel erősebb ama benső szózat: az értelem működése, a lelkiismeret nyilatkozata, a szentlélek sugallata. Ohajtom, hogy Istenre ismerjétek a főséges sziklában és a csendes völgyben, de még inkább a jó ember józan ítéletében, erkölcsi erejében, tiszta szándékában, kegyes törekvésében és halhatatlanság iránti reményében. Ha eltávoztok innen, imádjátok Istent az emberi léleknek, mint az ő választott szentélyének tiszteletében. Tiszteljétek az emberi lelket magatokban, tiszteljétek másokban és munkáljatok annak tökéletesítésén. Imádjátok Istent a falak közt mint olyant, a ki egyetemes és részrehajlatlan jósággal viseltetik az emberiség minden gyermekei iránt, s aztán ezt a szellemet tükrözzétek vissza munkáitok közben is. Menjétek el innen tisztelni a jogot és keresni az igazságot, jóllétet terjesztvén mindazokra, a kik befolyástok körében állanak. Vigyétek magatokkal azt a meggyőződést, hogy egy embert, legyen az bárminő színű, rangu és sorsu, elnyomni, anynyi mint Isten gyermekét nyomni el; hogy lealacsonyítani vagy romlásra vezetni egy embert anynyi, mint megszent-

ségteleníteni egy templomot, mely szentebb, mint bármely kőből épült szentély. Könyörület és szeretet sokkal kedvesebb Isten előtt, mint bárminő áldozat vagy ajándék. E földön a legmenynyeibb isteni tiszteletet Krisztus hajtotta végre, midőn az emberrel, még a legbűnösebbel is úgy bánt mint Isten gyermekével s azon munkált és azért ontotta vérét, hogy az emberben az isteni lelket felébressze és a megromlott világot új életre serkentse. Ilyen legyen az az isteni tisztelet, a melylyel innen eltávoztok. Menjetek el innen jót tenni minden hatalmatokban álló módon és Istentől nyert eszközökkel, holdogabbá tenni jelenlétetek által minden helyet, a hová béléptek, felölelni minden emberi érdeket, minden erőtet mérlegbe vetni az emberiség szabadságának és tökélyesülésének érdekében, ellentállani minden gonosznak, ápolni minden igazságot és főleg világosságot, fényt, életet és erőt adni a halhatatlan léleknek. A ki egy gyermeket keresztény erényekben felnevel vagy egy tévelygő felebarátját Istenhez visszatéríti: dicsőbb templomot épít, mint a Salamoné vagy a szt. Péteré, tartósabbat mint a föld vagy ég.

Miután előadtam azt, mit a jelen alkalomból kifolyólag előadni szükségesnek láttam, azt hiszem nem élek vissza türelmetekkel, ha még néhány személyes és helyi jellemmel bíró észrevételt teszek. Részt veszek a jelen ünnepélyben. Mint tanító állok itt, hol gyermek és ifju koromban tanuló valék. A nemzedék, melyet én itt ismertem, esahnem egészen eltűnt. Azok a tiszteletre méltó férfiak, a kiknek reszkető hangját egykor itt hallottam, már rég óta pihenni szállottak a sirba. Legrégibb barátim, kik gyermekálmaim felett örködtek és kézen fogva vezettek e helyre, oda vannak. Mindezek mellett is keblem érzelmei nincsenek elborulva. Engem örömezzésekre hangol ez ünnepély: mert bár elszomorító változásokat veszek is észre magam körül, a mi több, érzem, hogy az idő, mely másokat meggörnyesztett, felettem sem ment át nyomtalanul, mindazáltal látom, hogy az emberiség tökéletesedik. Látom, hogy a jövő nemzedék tisztább és dicsőbb igazságok birtokába jut mint a minők az én ifju lelkemet érinték. Ez elgondolás örömet ad s én e pillanatban örülni is akarok.

Ha kora éveimre visszatekintek, igen jól emlékszem azokra a szerencsétlen benyomásokra, melyeket a vallás általános uralkodó eszméi ezen városban ifju lelkemre gyakoroltak. Jól emlékek-

szem némely kortársaim romlott erkölcsi magaviseletére is, a mely azon időben a gyermekkor igazán veszélylyel fenyegette. Mindazáltal mégis áldom Istenemet születésem helyeért, mert a mint fejlődtem, mindinkább feltárult lelke előtt az a szép jelenség, mely most szigetünkre vonzza az idegeneket. Első szabadságomat arra használtam, hogy a szomszédos mezőket és partokat bebarangoljam és mialatt itt a természet dicsőségében gyönyörködtem, felébredt keblemben a szabadságnak az a szeretete, mely azóta a jelen pillanatig mindinkább fokozódott. Korán kezdetem érezni a szépnek és nagyszerűnek benyomásait s hiszem, hogy ez nem csekély befolyással volt gondolkozásomra szintugy mint életmódomra. E városban folytattam egy ideig theologiai tanulmányaimat. Nem volt tanárom vagy tanítóm, a ki tanulmányaimban vezéreljen; de volt két kiváló helyem a tanulásra. Egyik ama szép épület, a közkönyvtár, melyet most anynyian látogatnak és használnak, de akkor annyira el volt hanyagolva és oly üresen állott, hogy napokat, néha heteket eltöltöttem poros könyvei között, a nélkül, hogy avagy csak egyetlen látogató által meg lettem volna zavarva. Másik hely a tengerpart volt, hol oly gyakran hallgattam, miként olvadnak össze a hullámok csapkodásai az isteni tisztelet dallamaival, hol a napfényben tündöklő tenger elbájolt s ha szélvészkek korbácsolták fel sima tükkrét, még inkább vonzott magához. Ritkán látogathatom meg e helyet most is, a nélkül, hogy meg ne emlékezzen arról a benyomásról, melyet lelkenre egyfelől az ott látott szépség, másfelől a habok zuhogása gyakoroltak. A földnek egy helye sem segítette elő annyira az én lelke kifejlődését, mint a tengerpart. Ott a vihar közepette nyitottam én meg ajkaimat Isten dicséretére. Ott, az engem körülövedző bűbájtól ittason öntém ki hálaérzelmeimet s keblem bús panaszait. Ott, a körütem nyilatkozó hatalmas erővel való tiszteletteljes rokonérzelem következtében jutottam öntudatára a bennem levő erőnek is. Ott törtek ki keblemben az egymással küzdő gondolatok és érzelmek, mintha versenyezni akartak volna a természetnek szél s habokban való ékes beszédével. Ott kezdődött minden világi örömet s a szerencsének minden ajándékait túlhaladó boldogságom, az Isten műveiben való gyönyör boldogsága. Bocsássátok meg nekem ezt a magammal való foglalkozást. Én azt hiszem, hogy az az isteni tisztelet, a mely-

ről ma szóltam, azon jelenetek által formálódott lelkemben, a melyek közt kora éveimet eltöltöttem. A midőn én ezen jelenségeket még egyszer emlékembe visszaidézem és az isteni tiszteletnek ezen módjáról szólok, legyen szabad megköszönnem Istennek, hogy ez a szép sziget volt születésem helye.

De elhagyván azt, a mi tisztán csak személyemet illeti, legőszintébb örömemet kell kifejeznem e hajlék felszenteltetése alkalmából; mert úgy tekintem azt, mint a keresztény igazságok terjesztésének egy eszközét. Némelyek azt gondolhatják, hogy abbéli örömemet nem csekély mértékben emeli az a körülmény, hogy a felszentelendő templom éppen azon felekezeté, a melyhez én is tartozom. Reménylem azonban, hogy a mondottak után hallgatóimnak legalább nagyobb részét sikerült meggyőzőm arról, hogy tőlem távol van a felekezetiesség szelleme. Nem tagadom, hogy nem csekély örömet találok abban a gondolatban is, hogy a vallás vita alatt álló tantételeiből a magaméinak ismert elvek itt is követőkre találhatnak; de sokkal nagyobb örömemet találok abban, hogy ez a hajlék tulajdonképpen nincs egy tanrendszer hirdetésére kijelölve s nem azért építettett, hogy általa akár most, akár a jövőben valakinek saját hitnézete elfojtassék, hanem a vallásos igazságok szabad vizsgálatára, a vallásbani előhaladásra, az egyéni meggyőződés jogosultságának elismerésére, a protestáns és keresztény szabadság előmozdítására. Lelkem mélyéből óhajtom, hogy tisztább istenismeret, nagyobb felvilágosodás és helyesebb isteni tisztelet, mint a minőt most akár a magunk, akár más felekezetek egyházában találunk, tegye dicsővé e hajlékot. Mi, kik e hajlékot most Istennek szenteljük, mi hiszünk az emberiség előhaladásában. Mi nem mondjuk az igazság szellemének „eddig és ne tovább”. Mi visszautasítjuk a jelenlegi egyházak kizáró és zsarnoki szellemét, mely a kereszténység ellenségének tartja mindazokat, kik értelmi szabadságokat használva az Isten igéinek magyarázatában különböznek tévelygés alá rekesztett elődeik által megállapított hagyományokat és hitczikkeket illetőleg. Mi nem a felekezeti szellemnek emeltük e falakat, hanem a vallásos, erkölcsi, értelmi, protestáns, keresztény szabadságnak.

Örülök, hogy a szabadságnak eme temploma ezen a helyen

nyitattott meg. Én azt hiszem, hogy e városnak joga van egy oly egyházi intézményhez, a melyben öntudattal bíró keresztények kereshetik és kimondhatják az igazságot a kirekesztés villámaitól való rettegés nélkül, a melyben a protestantismust nem fogják kigunyolni a római egyház túlkapásai. Ezt a szigetet, hasonlóan ahhoz az államhoz, a melyhez tartozik, eredetileg oly emberek telepítették bé, kiket a lelkiismeret szabadságának szeretete s az a meggyőződés hozott ide, hogy nekik joguk van az Isten igéjét saját felfogásuk szerint magyarázni. Vallási szabadság volt a valódi szegeletkő, melyre e város alapított, és jól esik tudnom, hogy itt soha sem hiányoztak a szabadság bajnokai. Közelebbről olvastam el egy igen érdekes beszédet, mely e városban körülbelül egy századdal ezelőtt s éppen egy századdal azután, hogy elődeink ezt a szigetet az indiánoktól elfoglalták, mondatott. E beszédet oly nemes és szabadelvű szellem, a józan ész és lelkiismeret jogai iránt oly mély és igaz tisztelet lengi át, minővel akkor egyebütt ritkán s még most sem mindenütt találkozunk. Szerzője T. Callender ur, e városban legrégebb, az első baptista egyház lelkésze volt; a beszéd pedig első kormányzónknak, a tiszteletre méltó Coddington valamelyik utódának volt szentelve. A vallási szabadság szelleme, mely e beszédből kisugárzik, reám nézve igen kedves meglepetés volt s bizonyára érdekelné fogja hallgatóimat is. Legyen szabad abból néhány sort felolvasnom:

„Nagyon korlátolt gondolkozásu embernek kell annak lenni, a ki az isteni kegyelmet és az idvességet egy bizonyos vallási nézethez vagy az isteni tiszteletnek valamely külső formaságához köti. Mily igazságtalanság azt gondolni, hogy rajtunk kívül minden más keresztény képmutató és ki van zárva az Isten kegyelméből, azért mert miveltségök és felfogásuk a miénktől különbözik, vagy azért, mert Isten nekik több vagy kevesebb világosságot adott, mint nekünk; jóllehet tőlök sem tagadhatjuk meg sem az isteni félelmet, melynek igazságosságuk által nyilvánuló jelét adják, sem Isten iránti szeretetöket, megtartván azon parancsokat, melyeket Istentől származottaknak lenni megismernek, sem a Jézus Krisztusban való hitöket, mely szívöket megtisztítja, s a szeretet által munkálkodván, meggyőzni segíti a világot. Bajos volna megmutatni, hogy a lelkiismeret szabadsága, kölcsönös

türelem és jóakarát, a testvéri indulat és szeretet miatt nem lehetnek az egyességnek éppen oly erős kötelékei, mint a külső szertartásokban való szoros egyformaság vagy egy néhány önkényü hitczikknek kényszerült elfogadása. A tapasztalat elég drága áron meggyőzte a világot arról, hogy a gondolkodás egyformaságát, a vonzalmat nem lehet büntető törvények által biztosítani. Ki mondhatja meg: miért nem elég a lélek egysége azon béke kötelékeül, a mely után a keresztényeknek törekedniök kell? Ki adhatja okát annak: miért ne szerethetnék az emberek egymást egymástól különböző gondolkodásmódjok mellett is? S miért ne lehetne velök a szeretet és béke istene, ha ők egymással békében élnek? Nincs más alap, a melyen megállhatnánk, mint meghagyni másoknak is azt a szabadságot, a melyet mi magunknak megkívánunk, azt a szabadságot, a melylyel Krisztus szabadított meg“.

Ily módon nyilatkozott száz év előtt a szabad szellem e városban. Szeretném, ha ez napjainkban még közönségesebb volna.

A vallási szabadságnak egy nemes barátja közvetlen a forradalom előtt szintén kitünt ezen a szigeten. Értem Dr. Hiles urat, a második congregationalis egyház lelkészét, később a Yale College elnökét. E szigetnek talán nem volt tanultabb embere, egyaránt jártas levén a természettudományokban, nyelvészetben, történelemben és régiségben. Fáradhatatlan lelke nem szalasztott el egy alkalmat sem, mi által tudományosságát gyarapithatta. Jól emlékszem, mily tiszteletben tartották nevét polgártársai eltávozása után is, s megjelenése közöttük mindannyiszor valóságos ünnep volt. Nekem is volt alkalmam serdülő koromban jelen lenni néhány gyűlésen, melyeket egykori gyülekezetének buzgóbb tagjaival tartott, s jól emlékszem, mennyire megindítottak azok a könyvek s kifejezésteljes tekintetek, melyekkel a gyűlés tagjai az ő szives intéseit fogadták. Vallására nézve az ugynevezett mérsékelt kálvinistákhoz tartozott; de szivétől távol volt minden felekezetiesség. A szabad szellemet felekezetébe is bevívén, ez később az egész országot áthatotta. Iszonyodott a türelmetlenségnek és egyházi zsarnokságnak minden nemétől. Tiszteletben tartotta az egyén ítélet-jogát, mialatt mások annak elnyomására feljogosítva lenni érezték magokat. Egy fiatal ember, kinek mintegy atyja volt, egy

napon azzal a vallomással állott elébe, hogy a szentháromságot nem hiszi. Hiles megütődéssel fogadta az ifju vallomását; de egész gyöngédséggel s a nélkül, hogy iránta való szeretete legkisebbet is csökkent volna, tanácsul adá neki, hogy forduljon a szentíráshoz s egyedül abból szerezzen magának hitet. Barátságával nem szorított csak bizonyos felekezetekhez. Avval tartott, hogy a Krisztus részekre osztott egyházának sebeit nem egy közös hitforma, hanem a szeretet lelke által lehet begyógyítani. Öszszetörni óhajtott minden polgári és egyházi jármat, melyek által az emberiség szabad mozgása akadályozva van. Az emberi jogok minden megcsorbitása ellen viseltető érzületemet részint azon befolyásnak köszönhetem, melyet ezen kitünő ember saját környezetemre gyakorolt. Korábbi éveimben senki iránt sem viseltettem nagyobb tisztelettel. Mintha csak tegnap láttam volna, éppen oly elevenen emlékszem e pillanatban is nemes alakjára, mely a rajta előmlő erkölcsi érzet hű kifejezésével kitörölhetetlen benyomást tett ifju lelkemre.

Legyen szabad a vallási szabadság szellemhőseinek még egy példányképére mutatnom. Talán bámulni fogtok, hogy én az előbbiekkal egyszerre emlitem T. Dr. Hopkins tiszteletre méltó nevét, a ki szintén e helyen lelkészkedett. Való, hogy e férfiu nevéhez egy rideg és visszataszító theologiai nézet van kötve; az is igaz, hogy ő nagyon türelmetlen volt nézetellenesei iránt. Mindazáltal megalkotván vallásos meggyőződését, ő is feljülemelkedett az emberi tekintélyen; szakított a hitzikkével; Isten igéjét szabad belátása szerint magyarázta s tiszteletben tartotta a józan ész, mint Istennek nyilatkozatát önmagában. Vallásrendszere, bármily visszataszító volt is, de nemes alappal birt. Azt állította, hogy minden szentség, minden erkölcsi fönség a jóságban, a legfőbb jó iránti teljes önodaadásban áll; hogy jóság az Isten jellemvonása is s az isteni gondviselés egyetlen elve a szeretet. Azt kívánta, hogy az ember teljesen és örömmel vesse magát alá az Isten igazgatásának, melyben az egyén érdeke az egész jóllétével szemben elenyészik. Más kálvinisták kész örömet elfogadták azt a tant, hogy felebarátaiknak örökös kárhozat alá kell vettetniök csupán az Isten dicsősége kitüntetéseért. Ez a nemes gondolkozásu férfiu ennek a tanaknak is más magyarázatot adott s azt az erkölcsi élet alapjául igyekezett tenni, azt állítván, hogy nekünk belé kell nyugodni saját

romlásunkba, s el kell fogadnunk kárhoztatásunkat, ha a világ java és az isteni tökély nyilatkozata azt kívánja. A valódi erény, az ő tanítása szerint, az egyéni érdeknek teljesen az isten akaratja alá való rendelésében áll. Az önszeretetet semmiben sem legyezgette. Intett, hogy részrehajlatlan szeretettel keressük mind a magunk, mind a mások boldogságát; igyekezzünk jóllétre, de nem önzésből, nem személyes érdekből, hanem azon fensőbb törvény iránti engedelmességből, a mely azt kívánja, hogy mindenkinek előmozdítsuk jóllétét, a mennyiben az a mi hatalmunkban áll. Nem szégyenlem megvallani, hogy ez a hitrendszer az én ifju lelkemre nagyon mély benyomást tett. Hálával viseltetem ezen rideg tanítóm iránt, hogy gondolataimat és érzelmeimet a részrehajlatlan és egyetemes jótékonyság fönségére irányozta. Ilyen embertől nem lehetett azt várni, hogy az uralkodó theologiai elveknek magát vakon alárendelje. Az előrevalórendelés tanát ugyan a maga legszigorubb alakjában elfogadta, de ezt téve, magát egyszersmind a józan ész és kijelentés hívének képzelte. Azt hitte, hogy ezt a tant fenn lehet még tartani mély metaphysikai magyarázatokkal s a józan philosophia alapján. Szabad vizsgálódási szellemétől indittatva, nem egy jelentékeny változtatást tett a kalvinismuson. Azt a tant, hogy öszülők vétkeiért büntetés alá vagyunk vettelve, egészen elvetette, és nem elégedve meg azzal, hogy az Ádám vétkeinek a maradékokra való betudását tagadta, megdöntötte azt is, a mit a régi theologia az istennel való kibékülés egyetlen feltételül jelölt ki, t. i. a Krisztus igazságosságának vagy érdemeinek a hívők részére való beszámítását. A tan, hogy Krisztus csak a választottakért halt meg, előtte nem birt becseset, s azt tanította, hogy Krisztus egyformán az egész emberiségért szenvedett halált. A Dr. Hopkins rendszere kísérlet volt a kalvinismusnak az abban foglalt lényeges igazságokkal való észszerű kibékítésére. Ennek megfelelőleg tanítványai magokat néha rationalista kalvinistáknak szerették nevezni. Az ő befolyása nagyobb volt, mint most gondolják. Új-Ánglia egyházain felismerhetőleg látszik az ő átalakító nézeteinek nyoma, s jóllehet neve, a melylyel követőit egykor elnevezték, többé nem szerepel, befolyása most is látható. Az a küzdelem, a mely országunkban megindult, s a melynek célja a kálvinismus zordon tekintetét egy kissé megegyengetni és megszelidíteni, azon forradalmi mozgalom

eredménye, a melyre nagyobb lökést adott Dr. Hopkins, mint bárki más. Én magam is bizonyosságot tehetek az ő szabad vizsgálódási és előretörő szelleméről. Ifjuságomban egy alkalommal a tiszteletre méltó öreg ember felhívására prédikáltam e hajlékban. A mint a szolgálatnak vége volt, a legnyájásabban mosolygó arczczal fordult hozzám s elismerésteljes nyilatkozat közben, a mit nem szükség ismételnem, kijelenté előttem, hogy a theologia nagyon hiányos és ő lelkéből kívánja, hogy Isten tartson meg engemet annak fejlesztésére. Ritka és becsülésre méltó szabadelvűség egy felekezet vezérében! Ő nem gondolt arra, hogy magának bennem egy követőt szerezzen, hanem hogy egy ifju lelket magasabb igazságok keresésére ösztönözzen. Érzem, hogy nem adatott nekem tehetség ennek a szép reménynek megfelelni, hanem hasonló barátságos nyilatkozat ilyen embertől, ha erőt nem adhat is, lánggra gyujthatja a kebelben a vágyat és szilárdíthatja az akaratot. Ezek szerint a vallási szabadság szelleme soha se hiányzott e szigetről. Ez a szellem, nem rettenve vissza az emberek szemrehányásától, nem korlátozva a hitformáktól, sőt élesztve a nemes keblek által, mindennek felett pedig gyámolittatva Istennek világosító szent lelke által, lakozzék azoknak szívében, a kik e gyülekezetben lelkészkedni és e falak között imádkozni fognak. Terjedjen ez a szellem mindenfelé a közelben és a távolban és szabadítsa fel a keresztény világot a katolikus és protestáns csalhatatlanság visszaéléseitől, szabadítsa fel a szeretetlenség és türelmetlenség üldözéseitől s mindazon igák alól, a melyek alatt az emberi lélek valaha görnyedni volt kénytelen.

Végeztem a személyemet és helyet illető észrevételeimet is. Záradéku engedjétek meg, hogy visszapillantsak beszédem fő tárgyára. Barátim, az a lélekben való isteni tisztelet, a melyről ma szólék, valóban létezik, s nagyon különbözik mind a templomban való áhítatoskodástól, mind valamely titkos kamarában való térdepléstől. Ezt nem lehet elvégezni néhány üres imádság elmondásával, sem ilyen vagy amolyan öltözködéssel. Ez az isteni tisztelet az a lelki szomjuság, mely a teremtő után eped, az a benső szózat, melyet legközelebbi szomszédunk sem hallhat s mégis az egeket éri. Ezen lélekben való isteni tisztelet gyakorlására és mivelésére szenteljük mi e hajlékot. Barátim, ne érétek bé a sohaj-

tással, az ajkak mozgatásával és a térdhajtogatással. Van ennél egy szentebb és boldogítóbb közlekedés az éggel: a szeretetben nyilatkozó isteni tisztelet, mely néha sokkal mélyebb és teljesebb, mint hogy külsőleg ki lehessen fejezni; s minden földi barátságot túlhaladó szoros lelki egyesülés Istennel. Ez az az isteni tisztelet, a melyre Krisztus hivatkozik. Krisztus nem azért jött, hogy templomokat építsen, s góth-ivü vagy ékes kupolájú basilikákat emeljen, hanem azért, hogy a lelket szentelje Istennek. Isten nem azért hajtja meg az eget és nem azért látogatja meg e földet, hogy valamely főegyház bolthajtása alatt magának szállást keressen, s nem is a fönséges tornyok vagy áldozati füstfellegek vonzzák őt ide, hanem az alázatos, engedelmes és szeretetteljes lelkeket akarja meglátogatni, ezekben keres magának lakást. Ez a ház ki van tétetve az enyészetnek. Kövekből épült templomok elporlanak, vagy megemészti azokat a kemény tűz; de a benső templom túlél minden változásokat. Midőn a szelek, a tengerek és a napok megszűnnek Istent dicsérni, az emberi lélek akkor is magasztalni fogja őt. Lelkünk az, melyet az igazság és szeretet hova-tovább mind több isteni ihletésben részesít; mely a maga nemes szolgálatával mind nagyobb és szélesebb körökre kiterjed s az Isten, mint végtelen, megfoghatatlan és öröklétü valóság felé való törekvésében, betölti a maga rendeltetését.

Jegyzetek a 123 laphoz

a Fil. II. 9—10 verseiből való idézethez.

Pál apostolnak a Filippibeliekhez irt leveléből a megelőzött verseket (3—8) a melyeket a Krisztus istenségének bém bizonyítására gyakran felszoktak használni, nem idéztem; mivel a mint minden felekezeti tanultabbjai igen jól tudják, biblia fordításunk a legfontosabb helyek tekintetében még nagyon hiányos és a tárgynak bírálati előadása most helyén kívül való dolog volna. Azonban meg vagyok győződve, hogy a ki a közönséges theologiai elméletekből bárminő fordításban olvassa a bibliát, bizonyosan észreveszi, hogy Jézus Krisztus alsóbb rendű valóság s teljesen meg van különböztetve az atyától. Mennyire világos, hogy Pál az idézett helyen „Isten” és „atya” alatt nem a Jézust, hanem egészen más lényt ért! Mennyire világos már, hogy ezen beszéd alapigéiben Jézus nem magára, hanem egy más lényre czéloz! Hogyan lehetett volna az ő hallgatóinak más fogalma? Kell-e határozottabb bizonyosság a felvett kérdésre nézve, mint az, hogy Jézus az „atyáról” és az „Istenről” szüntelen mint tőle teljesen különböző lényről beszélt?

Dr. Hopkins urat illető észrevételekhez.

A mint értesültem, e város lakói közül többeket, a kik Dr. Hopkins-t csak közleményekből ismerték, vagy csak ifjuságukban látták, meglepte az a meleg érdekltség, a melylyel én őt jellemeztem. Nem csudálkozom rajta. E férfi mondhatni csaknem egészen tanulmányainak élt s mint félrevonult emberrel szokás, vele sem sokan rokonszenveztek. Külsője elárulta, hogy a világgal nem sokat bajlódik. Jól emlékszem, hogy mily rossz benyomást tett reám gyermekkoromban, midőn egy alkalommal, övvel derekához szorított nagy kezkenőbe burkoltan, páróka helyett tanuló sipkával a fején lovagolni láttam. Előadása a legrosszabb volt a minőt szószékből valaha hallottam. Emberi ajkokról soha olyan hangok nem ütöttek meg füleimet. A rossz szónokok valódi példánya volt. Azt is ki kell nyilatkoztatnom, hogy gyakran maga a tárgy sem volt sokkal vonzóbb, mint az előadási modor. Dr. Hopkins-t az a szilárdság tette kitünővé, a melylyel ő a maga elveihez ragaszkodott. Azokat a végletekig vitte. Az emberiség teljes romlottságát vallván, meg lévén győződve a felől, hogy az emberi természetben semmi jó nincs, a mire hivatkozni lehetne, hívén végre, hogy az emberiség javát semmi által sem lehet annyira előmozdítani, mintha teljesen megromlott és nyomorult állapotját a maga meztelenségében feltárja előttük, oly hinárba jutott, a melyből kimenekülnie teljes lehetetlen volt s beszédeiben kimélytelen szabadelvűséggel dörögte hallgatói fülébe a legiszonyubb fenyegetéseket. Adjuk hozzá ezekhez azt a nyers modort, mely részint természetének, részint a hosszas félrevonultság következése volt, s nem csodálkozhatunk rajta, hogy őt mint rideg és szigorú embert mindenkéi elítélte. Pedig igazán jószívű volt és a mi még inkább megemlítésre méltó, a társalgás közben hajlandó volt a tréfára. Két jelenetre emlékszem, a mi előttem folyt le. Egy napon atyámnál ebédelt egy fiatal lelkészszel, a ki szerette volna a divat szerint öltözködni, de szerénységénél fogva ingfodrának csak egy kis részét engedte előtűnni mellénye alól. A doctor jó humorral ezt a megjegyzést tevő neki: „Én nem szeretem a menschettliket, de ha viselném, úgy viselném mint a férfiak“. Emlékszem, hogy egy alkalommal nyolczvan éves korában meglátogatván, szeméit az olvasás és írás miatt nagyon meggyuladva találtam. Szabadságot vettem magamnak azt ajánlani, hogy hagyjon fel a foglalkozással. Egy mulatságos történetkével felelt és hozzá tevő: „Ha szemeim nem akarnak nekem szolgálni, nincs szükségem rájuk“. Meglehet, hogy sokan, a kik kevésbbé ismeretesek a világgal, ezt a tréfás modort nem találják összszeegyeztethetőnek az ő theologiai szigorú elveivel; de a látszólagos ellenmondás igen közönyös dolog. Papok, a kik sokat bajlódnak mások rémitgetésével, s oly tant prédikálnak, melyből azt lehetne következtetni, hogy még a fejöket sem merik felemelni s örökös sirás és rivás közt élnek, nem birnak mindig ennek megfelelő testalkattal vagy szájalomra méltó tekintettel. A világot ők is oly könnyyedén veszik, mint a gyengébb hitű nép, és ebből nem kell azt következtetni, mintha nem lennének őszinték vagy egyeneslelkűek. Ez csak azt mutatja, hogy az emberek némely tanokat nem hisznek ugyan, de megtagadni sem mernek; hogy ők magok sem vesznek mindent oly komolyan, mint a hogy mondják. Én nem tartom valami kőszívű embernek, a ki a feneketlen pokol iszonyairól prédikálván, megéhezik. Ilyen kifakadások után gyakran legjobban esik az étel. Ez is csak egy példa azon számtalan ellenmondások közül, a melyekkel az életben találkozunk. Az emberek naponta beszélnek és cselekednek pusztán a szokást követve oly dolgo-

kat, melyekről legkisebb meggyőződésök sines. Dr. Hopkins őszinte s igen jó indulatu ember volt, ha szinte prédikálási és társalgási modora ellenkezőt mutatott. Hallottam felőle, hogy egyszer útközben mindenét oda adta egy szegény aszszonynak. Máskor ismét száz dollárral járult egy vallásos ezélhoz, melyet egy könyvkiadással szerzett; a mi részéről annál nagyobb áldozat volt, mert neki nem volt rendes fizetése s jobbára csak barátai önkéntes adakozásából kellett élnie. Mikor Newportban letelepedett, két nagy szerencsétlenséggel találkozott: a rabszolgasággal és rabszolgakereskedéssel, a melyek közül egyikbe vagy másikba a lakosok legnagyobb része bele volt elegyedve. Az ő lelke megbotránkozott ezekben s a helyett hogy a test és vérrel megalkudt volna, a nélkül, hogy számba vette volna azokat az előítéleteket, a melyek e visszaéléseket mintegy szentesítették, azokat szószékből és a sajtó útján megtámadta. A mi több, hozzá kezdett a négerek neveléséhez, és szerencsés volt fáradozása gyümöleseit is meglátni a befolyása alatt álló egyének értelmesedésében és példás kegyességében. Bár menynyire nem rokonszenvezett is a Dr. Hills mérsékeltbb theologiai nézeteivel, a négerek nevelési kérdésében vele mégis szívesen kezét fogott. Együtt bocsátottak ki egy felhívást, hogy alapot gyűjtsenek az áfrikaiak nevelésére, a kik mint missionariusok, hazájokba lennének küldendők. Ez a két kitűnő férfi, a kik a hitnézetekre nézve egymással semmiben sem egyeztek meg, minden különbséget elfelejtettek, midőn a szabadság és emberiség érdekeinek előmozdítására kezét kellett fogniok.

Midőn Dr. Hopkins velem multjáról beszélgetett, legtöbbször előhozta vallási vitáit s azokat mindig úgy adta elő, mint a ki magát győztesnek érezte s nem kételkedem benne, hogy ő helyesen is ítelt magáról. A mint mondám, ő elveihez hív volt s azokat következetesen vitte keresztül egész theologiáján, míg ellenfelei a fél úton megállottak. Következőleg egy gyakorlott vitatkozóknak könnyű volt őket állásaiból kiverni. Igaz, hogy a közérzület mellette volt, de a közérzület keveset segíthet oly időben, midőn az a megállapított hitzükkek mellett alárendelt szerepre van kárhoytatva. Ezek a vitatkozások most már jóformán telejdedkenységbe mentek, de abban az időben nem csekély érdeket ébresztettek. Ezen viták közt egyik legfontosabb volt az, mely kizárólag a kálvinistákra tartozott s az ugynevezett kegyelem eszközeit tárgyazta. A kérdés az volt, ha vajjon az újjá nem születtek, tehetnek-e valamit önmagokért? vajjon az ember, ki még nincs megtérve, könyörgés, a szentírás olvasása s az isteni tiszteletben való részvétel által eszközölheti-e a maga megtérését? vajjon, egyszóval, az ilyenek bármí uton és módon képesek-e megszerezni a szívnek azt a változását, a melytől jövő boldogságuk függ? Dr. Hopkins, ragaszkodva a kalvinismus alapelveihez, ennek lehetőségét megtagadta, s azt állította, hogy az ember természeténél fogva teljesen megromolván s képtelen lévén minden jóra, mindaddig, a míg Isten őt a maga erejénél fogva újjá nem szüli, semmi egyebet a bűnnél nem cselekedhetik, következőleg megtérése előtti könyörgései is bűnösök és méltók az Isten haragjára; hogy a bocsánat és idvesség utáni törekvéseiből hiányozván, szerinte, a szent indok s azok a tisztátalan lélek önző természetéből eredvén, csak vétüket s nyomorát képesek nevelni. Ez a tan valóban iszonyu, de egyenes és szükséges következménye az ember teljes megromlottságának és jóra való tehetetlenségének. Felhoztam ezt a vitát, hogy olvasóim láthassák, hogy minő kérdések foglalkoztatták a mi elődeinket. Ez azt is megmutatja, hogy miként találkoznak a végletok. Dr. Hop-

kins azt vitatta, hogy a vallásnak vagy erénynek semminemű eszközei nem használnak, ha azokhoz nincs hozzákötve a vallásnak és erénynek legbensőbb szeretete. Ebben a tanban minden szabadelvű keresztény egyetért. Mindazáltal az ő kezei között ennek a tannak egészen más jelentősége van az emberiség teljes és eredeti megromlottságában való hit, ezen rettentő nagy tévedés miatt, a mely Dr. Hopkins-t a józanészt, a közérzületet s a szív legjobb érzelmeit egyaránt megdöbbenő következtetésekre vezette.

Mi módon igyekezett Dr. Hopkins a maga elveit theologiai rendszerén keresztülvinni, ezt legvilágosabban mutatja egy kézirati munkája, a mely nyomtatásban nem jelent meg, talán azért, mert a kiknek kezébe jutottak iratai, nem tartották czélszerűnek azt kiadni, mivel a hasznosság (utility) vagy az általános jó (general good) kérdését illetőleg ezen munkájában némely pontokban Dr. Hopkins is kora hitetlen bölcselme szemlélődései felé látszott hajlani. Ez a kézirat Dr. Hopkins halála után az én kezeim között is megfordult s engem annyira meglepett, hogy talán még most vissza tudok rá emlékezni. A szerzőnek az erkölcsi jóról való eszméit adta elő. Ő azt állította, hogy az „erkölcsi jó” tárgya, a mire az erény irányul s a minek választása teszi az erényt, a „természeti jó”, vagyis az élvezetnek, de nem csak a mi magunk, hanem a lények egész rendszere élvezetének lehető legnagyobb foka. Ha nem is határozottan, de a lehetőleg kifejtette azt is, hogy ez a „természeti jó” az-az, a legközönségesebb értelemben vett boldogság, egyszersmind a legfőbb jó és az erkölcsi jó ennek eszköze. Jól emlékszem, hogy ez elvből kiindulva, hogyan igazolta az örökkévaló büntetést. Azt állította, hogy a bűn vagy önzés (egyértelmű szavak az ő szótárában) törekszik ellentállni azon isteni akaratnak, melynek célja végtelen boldogság, s ezzel szemben végtelen nyomort szándékozik létre hozni. Ő tehát azt vitatta, hogy a bűnös végnélküli nyomor alá vettétvén, ez a törekvés nyilvánvalóvá lett; a bűn és büntetés között érintkezés állapítatott meg s a bűn ellenébe egy korlát emeltetett, mit a rosztat cselekvő által fenyegetett jó nagysága igényelt.

Őszszeszédém ezen emberről való emlékeimet, a kit korunk újabb eseményei és érdekei kiszorítottak az emlékezetből, de a ki nevezetes helyet foglal el egyháztörténelmünkben. A türelmetlenséget kivéve, a melylyel nézetellenesei irányában viseltetett, ő kiválóan fegyhetetlen ember volt. A türelmetlenségnek azonban gyakran oly jeleit adta, hogy ezeket legjobb ismerői sem tudták jószívűségnek magyarázni. Különös örömemre van egy tekintetben reá gondolni. Ő a szellemi természet erejének példányképe volt. Szűkös körülmények között nagy elvonultságban élén, mégis sok örömet talált. A gondolat világában élt teljesen minden földi szenvedélyek felett. A boldogságnak a világegyetemben való végtelen kiterjedését a végtelen gondviselés eredményeinek tekintette s igyekezett ebbe elmeríteni az ő theologiai rendszerének iszonyait. Az ő tantételei csakugyan sötét színekkel borították el körülte a világot, de ő a jelen világból menedékhelyet keresett magának a millenniumban. A millennium volt az ő hazája. Ha valami, ez mindenek felett kedvencz tárgya volt. A millennium előtte több volt, mint csupa hit. Ebben teljesen otthon volt. Ezen tárgyról írt könyve olyan, mintha saját tapasztalatai után írta volna. Ugy szól a millenniumban levő szokásokról és öltözetekről, mintha mindazt látná. Az egyház ezen jövő dicsősége neki annyival nagyobb örömet szerzett, mert azt ön maga te-

remtette. Az alapeszmét, a csirát erre a szentírásban találta meg, de azt saját lelke ohajtása szerint színezte ki. A sokaság előtt úgy tűnt fel mint egy száraz theologus, a ki a vitatkozás tövisével táplálkozik, holott a képzelet világában élt s a szentség és boldogság azon jelenésével táplálta lelkét, a melyek a földet éggé varázsolják. Szerencsém volt az életben többször látni hasonló jellemeket, a kik szükséggel s testi gyengeséggel küzdöttek s nem bírtak semmivel azon anyagi élvezek közül, a melyekért a nagy sokaság izzad, de a kik a gondolat világában feltalálták boldogságukat; ismertem embereket, a kiknek semmijök sem volt s mégis mindennel bírtak, s ezen embereknek arczáról többet olvastam, mint sok könyvből. Ezekről tanultam meg, hogy a lélek önmagában meglelégedést találhat és hogy egészen független a külső dolgoktól.

Sajnálom, hogy nem használtam fel Dr. Hopkins-sel való ismeretségemet arra, hogy tőle némely részleteket tudtam volna meg Edwards és Whitefield urakról, a kikkel ő igen benső viszonyban élt. Sokkal többre becsülöm azon megjegyzéseket, a melyeket kitünő emberekről barátaiktól lehet hallani, mint a mit rólok olvasni lehet. A legtöbb életiratnak igen kevés becsé van. Az életiratoknak azon rendeltetése, hogy bepillantani engedjenek az egyén jellemébe, még kevésbé van felfogva. Az életíróknak mindenek felett azon beszédekre és cselekedetekre kellene súlyt fektetnie, a melyekből az egyén bensőjét lehet megismerni, már pedig a legtöbb éllíratból ez jóformán, sőt néha teljesen hiányzik. Ezek többnyire dicsbeszédék s nem életiratok. A ezél az, hogy a hős nehogy elejtessék, s e miatt aztán ki van zárva élettörténetéből minden a mi legemberibb, eredetibb és jellemzőbb. Néha egy anekdota mélyebben enged bepillantani egy ember belsőjébe, mint életének legkiválóbb eseményei. Nem lehetetlen, hogy olvasóim közül sokan éppen azt fogják nekem hibául feltudni, hogy ezen rideg theologiáról tett jegyzeteim igen is családdiasok. Ezt én magamnak érdemül fogom tulajdonítani. Ez azt fogja mutatni, hogy ő nem csak theologus volt, hanem hogy egy emberben rokonszenvet is tudott maga iránt ébreszteni.